

**JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÜLCÉSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
POLITIKAI GAZDASÁGTAN TANSZÉK**

**A TÁRSADALMI -GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ÉS A KÖZMOVELŐDÉS
VISZONYÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE**

Készítette: Komár Pál

1981.

Tartalomjegyzék

	oldal
Bevezetés	1
I. A közművelődés és a társadalmi-gazdasági fejlődés általános viszonyáról.....	4
1. A társadalmi-gazdasági fejlődés hatása az oktatásra.....	6
2. A foglalkoztatási egyensúly korszerű értelmezéséről.....	14
3. A foglalkoztatási struktúra dimenziói.....	18
4. Horizontális és vertikális szakmai mobilitás a 70-es évek elején.....	20
II. A közoktatás nemzetközi összehasonlítása.....	30
1. Óvoda, előképzés, iskola előtti nevelés.....	30
2. Általános iskola.....	32
3. Középiskola	36
A pályelágazás tendenciái.....	42
A középiskola Magyarországon.....	43
4. A szakképzés mai dilemmái.....	45
A szakképzettség helyzete Magyarországon.....	48
III. Közoktatási rendszerünk története és funkciózavarai.....	53
1. Történeti áttekintés	53
2. Funkciózavarok jelenlegi közoktatási rendszerünk társadalmi-gazdasági feladatainak ellátásában.....	64

a/ A társadalmi egyenlőtlenségek hatása- inak enyhítése.....	68
b/ Felkészítés a társadalmi munkamegosztásra.....	68
c/ Az iskola szerepe a mobilitásban, a mobi- litási funkció pedagógiai tartalma.....	71
d/ A tanulás-tudás különböző formái.....	75
IV. A közoktatás távlati fejlesztése a társadalmi- -gazdasági változások függvényében.....	76
1. Az iskolázottság - szakképzettség a követke- ző évtizedekben.....	76
2. A távlati oktatási rendszer különböző modelljei.....	83
3. Egy lehetséges további modell.....	94
Irodalomjegyzék	100

Bevezetés

A kibontakozó tudományos-technikai forradalom egyik legjelentősebb hatása a dolgozókra, hogy a korábbiakhoz képest jóval magasabb általános és szakmai műveltséget követel tőlük. A munkaerő bővített ujratermeléséhez ugyan mindig is hozzáratozott a dolgozók műveltségének, képzettségének "bővített ujratermelése", de ennek jelentőségét a kibontakozó változások sokkal inkább aláhúzzák. Ez következik a termelésben alkalmazott modern technikából, a korszerű technológiából, amelyek megváltoztatják a munkamegosztást, átalakítják a munka jellegét, és következik abból is, hogy a társadalom élete általában jóval magasabb kulturális színvonalon folyik. Így módosul a társadalom fogyasztási szerkezete, javul egészségügyi helyzete, megnövekszik a szabad idő, amelynek kulturált eltöltése is magasabb műveltséget követel. Mindez megnövekedett követelményeket támaszt az oktatással, a művelődéssel szemben. Az új követelmények nem korlátozódhatnak a magasabb szakképzettség megszerzésére, hanem az ember általános műveltségét, esztétikai, etikai, világnézeti képzettségét is befolyásolják. Míg az ipari forradalom a néprétegektől, így a munkásoktól is az általános iskolai képzés általánossá tételét követelte meg, addig a tudományos-technikai forradalom a középfokú oktatás általánossá és a felsőoktatás tömegessé tételét teszi szükségessé. Fejlődésünk új szakasza nemcsak azt követeli meg az embertől, hogy magasabb általános és szakmai műveltséggel rendelkezzen, hanem azt is, hogy tudását rendszerezsen meg tudja újítani, hozzáigazítva a felgyorsult technikai és társadalmi fejlődés követelményeihez.

Ez permanens képzést, kulturálódást jelent.

Az emberektől a szocializmusban az eddig felsoroltakon túl igényli a magasabb műveltségi és kultúrális színvonalat a szocialista társadalom személyiségformáló funkciója is.

Előrebecslések szerint távlatilag a közművelődés szintje és hatékonysága, a tudományban elért eredmények a társadalom fejlődésének legfontosabb mozgatóerőivé válnak. Így az oktatás, a művelődés, az iskola kulcshelyzetbe kerül. Perspektívában a legmagasabb tudományos és műveltségi szinttel rendelkező társadalom olyan helyet foglal majd el a világban, mint korábban a legjobb ipari potenciállal rendelkező ország.

A munka jellegének a technikai és technológiai fejlődésből következő megváltozása is előtérbe helyezi egyrészt a szakmai és az általános műveltség szorosabb kapcsolatát, miközben megnő az általános műveltség szerepe; másrészt a gyors fejlődés következtében fokozódik a jelentősége az olyan permanens képzésnek, amely biztosítja a munkaerő konvertálhatóságát, az átalakuló munkahelyi struktúrához való gyors alkalmazkodást.

A dolgozóknak képzésük során maradandó módszert kell kapniuk ahhoz, hogy tudásukat rendszeresen - ha szükséges önállóan is - bővithessék. Ehhez az alapokat, a tanulási módszereket kell jól elsajátítaniuk. A termelési folyamat megköveteli, hogy olyan egyetemes tudású munkástípus alakuljon ki, amely a munkaterületén előforduló mechanikai, villamos, szabályozástechnikai és fémmegmunkálási műveletekhez egyaránt ért, a kezelt berendezés által megkívánt mértékben.

Hazánk iskolarendszerével szemben az alábbi hármas követelményt támaszthatjuk: egyrészt adjon megfelelő általános műveltséget, amely alapját képezi a kulturált, szocialista életvitelnek, az emberi értékek kifejlesztésének; másrészt biztosítsa a munkamegosztás színvonalának, technikai fejlesztésének megfelelő szakemberképzést; és harmadrészt legyen alkalmas a művelődési esélyek egyenlőtlenségeinek ellensúlyozására. A viszonylag gyorsan változó körülmények szükségessé teszik Magyarországon az iskolarendszer folyamatos fejlesztését, tökéletesítését. A változás fő mozgatója a szakképzéssel szembeni követelmények viszonylag gyors módosulása, ami maga után vonja az általános műveltséget biztosító tananyag reformját is.

I. A közművelődés és a társadalmi-gazdasági fejlődés általános viszonyáról

Társadalmi-gazdasági fejlődésünk egyik igen fontos feltétele a közművelődési-közüoktatási rendszer megfelelő fejlesztése. A helyes fejlesztési koncepció kidolgozásához szükség van a társadalmi-gazdasági viszonyok és a közművelődés kapcsolódási pontjainak alapos vizsgálatára.

Külön indokolja a fenti kapcsolódások vizsgálatát az a tény, hogy foglalkoztatáspolitikánk és munkaerő-gazdálkodásunk jelenleg a figyelem középpontjában áll. Ez a fokozott figyelem teljesen érthető. A munkaerőnek mint a gazdasági növekedés alapvető forrásának viszonylagos szűkössége népgazdaságunk egyre szélesebb területén érezhetően nehezíti a gazdaságilag hatékony, illetve társadalmilag szükséges fejlesztést és a meglévő kapacitások kihasználását.

Az általános és éleződő munkaerőhiány kedvezőtlenül befolyásolja a kereseti arányokat a munkafegyelmet és - visszahatásában - a munkaerő hatékony és racionális felhasználását. Márpedig ma gazdasági fejlődésünk egyik fő kérdése, s így foglalkoztatáspolitikánk mai és jövőbeli fő feladata, éppen a munka termelékenységének, a foglalkoztatás hatékonyságának tartós, a korábbinál jóval gyorsabb növelése. E hosszú távra szóló stratégiai feladat teljesítését azonban nehezíti a munkaerőhiány, a foglalkoztatási egyensúly hiánya.

Egymással szorosan összefonódó, kettős feladat áll tehát előtünk, mivel a munkatermelékenység és hatékonyság gyorsabb növelésének egyik feltétele a foglalkoztatási egyensúly helyreállítása. E feladat kettős jellegéből következik, hogy a foglalkoztatás egyensúlyát akkor a legkönnyebb helyreállítani, ha egyfelől a munkaerő-kinálat élénkítésével enyhíteni tudjuk a mai munkaerőhiány miatt a vállalatokra¹ nehezedő nyomást, másfelől szelektív gazdaságfejlesztéssel és a hatékonyság követelményeinek érvényesítésével a munkaerő-kinálat elérhető szintjén tudjuk tartani a munkaerő-keresletet.

A foglalkoztatás egyensúlya, a munkaerő-kereslet és a munkaerő-kinálat relatív összhangja úgy hangozhatott előbb, mint ha a munkaerő homogén erőforrás lenne. A munkaerő-kereslet és a munkaerő-kinálat létszámban miért volumenének egyenlősége azonban épp oly kevésbé fejezi ki az egyensúlyi állapotot, mint a pénzösszegben mért árukinálat és fogyasztói kereslet azonos-sága.

¹"Vállalaton" itt és a továbbiakban minden foglalkoztató szervezet értek, tehát a vállalatokat, a szövetkezeteket és a költségvetési szerveket együttvéve.

1. A társadalmi-gazdasági fejlődés hatása az oktatásra

Az oktatás és az ezzel szorosan összefüggő kulturális színvonal az az infrastrukturális terület, amelyben a nem számszerűsíthető tényezőknek igen nagy szerepe van. A minőségi és hatékonysági tényezők mérésére statisztikai mutatószám vagy mutatószám-rendszer egyáltalában nem, vagy csak kivételesen lehet képezhető. Ily módon az erre vonatkozó sorrendek és pontszámok csak olyan mértékig használhatók, ameddig a felmerülő kérdések számszerűsítve egyáltalán megválaszolhatók.

Az oktatás mennyiségét és jellegét a gazdasági élet mindenkori szükségletei határozzák meg, ez utóbbit pedig a gazdaság szerkezete. Ily módon az oktatás történelmi fejlődésvonala szoros összefüggésben van a nemzetgazdaságok fejlődésének különböző lépcsőfokaival.

Amikor a gazdaságban a mezőgazdaság az uralkodó ágazat, a népesség túlnyomó többségének részére az alapfoku képzettség is elegendő, sőt a beinduló ipari fejlődés számára az analfabétizmus visszaszorítása jelenti az alapvető képzettségbeli feltételt. Az iparosodás elterjedésével már számottevő, magasabb képzettségű, középiskolai végzettségűnek megfelelő munkaerőre van szükség. Az a gazdasági szerkezet pedig, amelyben a terciér szektoré, illetve amelynek iparában a nehéziparé a vezető szerep, nem lehet meg felsőfoku végzettségű vezető réteg nélkül, ezen a fokon az egyetemi oktatás szerepe készélesedik. Ezek a fokozatok persze egyidejűleg is megtalálhatók a különböző

időszakokban. Így pl. az Egyesült Államokban és a fejlett európai országokban /közülük is elsősorban az észak-európaiakban/ a XIX. század második felére esik és a századfordulóra lényegében befejeződik az analfabétizmus felszámolása, általánossá válik az alapfoku oktatás. /Lásd az 1. sz. táblázatot./ Ezt a fokot pl. Csehszlovákia mintegy 10-20 éves késéssel, de a középkelet-európai országok közül még így is elsőnek éri el.

Sorrend és pontszám az oktatási színvonalban az
1860-1870-es években

1.sz. táblázat		
Ország	Sorrend	Pontszám ¹
Svájc	1	100
Németország	2	100
Dánia	3	84
Norvégia	4	79
Hollandia	5	73
Franciaország	6	68
Anglia	7	68
Belgium	8	65
Svédország	9	64
Ausztria	10	49
Magyarország	11	45
Spanyolország	12	41

Forrás: Csernok-Ehrlick-Szilágyi: Infrastruktúra.

Korok és országok. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 135. old.

A második világháborúig tartó időszakban meglehetősen sajátos képet mutat a képzés szakmai szerkezete. Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a műszaki és gazdasági területek kiemelkedő helyet foglalnak el. A középkelet-európai országokban ennek fejlődése igen lanyha ütemű volt. Ennek megfelelően csekély változás történt a szakmai-gyakorlati-műszaki képzettség emelkedésében is.² Annak a szűk privilegizált rétegnek döntő többsége is, amely a magasabb oktatásformákban vett részt, a humán szakon szerzett diplomát. Magyarországon pl. 1930-ban az egyetemi hallgatók 40 %-a volt teológus és jogász.³ A gazdaság szükségletei, illetve a gazdaság szerkezetében, technikai színvonalában bekövetkezett igen lassu változás nem igényelt nagyobb műszaki-technikai szakemberállományt, hiszen még az igen szűk réteget kitevő diplomások sem voltak képesek a képzettségüknek megfelelő munkakörben elhelyezkedni.

A második világháború utáni időszakban az Egyesült Államokban és a nyugat-európai országokban tovább szélesedett a középiskolai, és mostmár egyre inkább a felsőiskolai képzés is.

¹A pontszámok összetevői: alsó- és középfokú, valamint főiskolai és egyetemi hallgatók a megfelelő korú népesség százalékában; az egy tanteremre jutó tanulók száma az alsófokú iskolákban; oktatási kiadások a nemzeti jövedelem százalékában.

²A középiskolai képzés is általános, főként humán jellegű volt.

³Forrás: Berend T. Iván-Ránki György: Középkelet-Európa gazdasági fejlődése a XIX-XX. században. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969.

Általánosan előtérbe került az oktatásnak mint a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb feltételének jelentősége, és mint ilyen, az állam egyik központi feladatává vált.

A tőkésországokban - természetesen különböző mértékben - olyan munkaerő kiképzésének igénye került előtérbe, amely magas általános műveltségi színvonal talaján nagyfoku szakmai mobilitásra képes. Az általános gazdasági és műszaki fejlődés mindinkább a konvertibilis munkarőt értékeli nagyra.

A középkelet-európai szocialista országokban a második világháború után az oktatás tekintetében is alapvető fordulat állt be. Az oktatási reformok nyomán nagy hangsúlyt kapott a korábban elnyomott társadalmi osztályok tagjainak bevonása a közép- és felsőoktatásba. Sürgős feladat volt, főleg a déli régió országaiban még meglevő, igen jelentős arányú analfabétizmus gyors felszámolása. Minden országban megszüntették az alapképzés régi, elavult rendszerét, s a 4-6 osztályos iskola helyett bevezették a továbbképzést és továbbtanulást is jobban előkészítő 8 osztályos általános iskola egységes rendszerét

Megváltozott a felsőfoku képzés szerkezete is. Minden szocialista országban előtérbe került a műszaki-technikai képzettség megszerzése. 1955-ben a felsőfoku oktatási intézményekbe beiratkozottak közül a műszaki és mezőgazdasági szakok aránya 4,16 %, 1965-re valamivel kevesebb, 39,2 %. /Magyarországon az arány 1955-ben 47,5 %, 1965-ben 46,3 %/⁴

⁴Forrás: A felsőoktatás fejlődése és ágazati strukturájának alakulása nemzetközi összehasonlításban. Munkaerő és Életszínvonal Távlát tervezési Bizottság, Nemzetközi Összehasonlító Tervezési Munkacsoport. 1972. július. /Kézirat/

1969-ben az alsó- és középfoku oktatásban résztvevők /a megfelelő korcsoportokat figyelembe véve/ már nagyjában-egészében a szocialista országokban is hasonló arányuk - 70-95 % -, mint a gazdaságilag jóval fejlettebb északi, illetve nyugat-európai országokban. Kisebb mértékben, de hasonló a helyzet a felsőfoku oktatásban részt vevők aránya tekintetében is, amely az észak-európai tőkés országok esetében 16-18 %-os, a nyugat-európai tőkés államok többségében pedig 10-16 % között van, míg a kelet-európai szocialista országokban 7-14 %-os arányt tesz ki /A legmagasabb Jugoszláviában, 14,6 %, a legalacsonyabb Magyarországon, 6,8 %./⁵ /Lásd a 2.sz. táblázatot./

Az iskolázottság mértéke az egész világon jelenleg is fokozódik. A fejlett tőkésországokban azonban már határozott jelei mutatkoznak annak, hogy az oktatási ágazat "kibocsátása" - legalábbis bizonyos szakmákban - kezdi meghaladni a társadalom tényleges szükségleteit. A tanulási lehetőségek demokratizálódása /ami iránt nagy a társadalmi nyomás és amit országonként különböző mértékű és formájú ösztöndijrendszerek is segítenek /szélesre nyitja az iskolaválasztás és diploma-szerzés lehetőségeit, a képzettségnek megfelelő elhelyezkedéshez azonban természetesen nem segít hozzá.

⁵ Forrás: ua. mint 4.

A foglalkoztatottak képzettségi struktúrája Magyarországon
1949-1970 között /százalék/

	Analfabéták		Elemi iskola									
			1-5		6-7		8					
							osztályt végzettek aránya					
	1949	1960	1970	1949	1960	1970	1949	1960	1970	1949	1960	1970
1. Mezőgazdaság	5,1	3,9	2,1	31,2	28,6	19,6	55,9	53,5	43,7	6,7	12,4	27,9
2. Ipar	1,4	0,9	0,6	19,3	14,2	7,8	50,8	39,8	23,5	20,7	31,1	46,4
3. Közlekedés	0,4	0,6	0,2	18,4	14,6	7,8	40,9	38,1	24,2	27,6	31,7	44,3
4. Kereskedelem	1,1	0,8	0,4	14,6	9,4	5,2	36,4	32,3	20,9	27,0	34,8	41,8
5. Közszolgálat	0,8	0,3	0,2	10,2	6,8	3,8	21,1	21,1	14,4	19,2	22,4	25,2
6. Egyéb	5,7	4,0	2,1	25,4	18,0	13,3	43,9	32,2	28,6	14,9	29,2	37,8
7. Összesen	3,5	2,2	0,9	25,2	18,8	10,2	50,0	42,5	27,5	13,3	23,4	38,2

2. sz. táblázat

2.sz. táblázat folytatása

Középiskola				Főiskolát végzettek aránya				Foglalkoztatottak összesen				
1-4	1949	1960	1970	diploma nélkül		diplomával						
				1949	1960	1970	1949		1960	1970		
											1949	1960
1.	0,5	0,6	1,3	1,0	3,5	0,4	0,1	0,2	0,2	0,5	1,7	100
2.	2,7	3,7	4,7	7,3	13,1	4,0	0,8	0,9	1,1	2,2	3,0	100
3.	3,8	3,9	4,2	9,2	16,0	7,2	0,6	0,9	1,7	1,3	2,4	100
4.	5,5	5,8	6,3	12,7	20,4	12,5	1,1	1,6	2,9	3,1	3,4	100
5.	5,0	5,2	5,4	22,0	24,6	24,3	2,3	2,3	18,7	19,9	24,1	100
6.	2,3	4,2	5,4	7,1	10,3	4,0	1,1	0,5	3,8	4,2	2,0	100
7.	1,9	2,8	4,0	6,5	12,8	4,0	0,7	0,9	2,1	3,1	5,5	100

Forrás: Csernok A.- Ehrlick É.- Szilágyi Gy.: Infrastruktúra.

Korok és országok. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 142-143. old.

Magyarországon az oktatásnak a munkaerő-szükségletből kiinduló tervezése, a felvételi rendszer /amelyet az utóbbi időben sok bírálattal ért, létjogosultságát azonban ugyyszólván senki sem vitatja/ lehetőséget nyújt a "tuloktatás" és az ebből eredő "strukturális tuloktatás" elkerülésére. Az e lehetőségek adta keretek optimális kitöltése azonban nem automatikus: egyfelől a gazdaság tényleges jövőbeli szakember-szükségletével összhangban levő oktatási struktúra, másfelől a műveltség és képzettség állandó növelése iránti - egyébként felbecsülhetetlen értékű - igény nincs feltétlenül összhangban, és a kettő együttes kielégítése csak az egyik vagy másik irányban tett engedmények árán oldható meg. Nem kis feladata ez az ésszerű előrelátásnak és távlati tervezésnek.

Történelmi visszapillantásunk jól érzékelteti azt az objektív viszonyt a társadalmi-gazdasági fejlődés és az oktatás között, amelynek lényege, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok adott szintje egy megfelelő minőségű és rendszerű oktatási struktúrát alakít ki. Fejlődésünk jelenlegi szintjén azonban olyan prognosztikus tervezés a cél, amely előre számol a társadalmi-gazdasági fejlődés várható irányával és az oktatásban-képzésben erre előre felkészül, számításba véve a foglalkoztatási struktúra változásait és törekedve a foglalkoztatási egyensúly kialakítására.

2. A foglalkoztatási egyensúly korszerű értelmezéséről

Szocialista fejlődésünknek az 1970-es évek elejéig tartó hosszú periódusában a népgazdaságban foglalkoztatottak száma jelentősen /1950. és 1970. január 1. között több mint 3/4 millióval/ nőtt.

Foglalkoztatáspolitikánk ezen az uton számolta fel teljesen a munkanélküliséget, így erősítette a nők társadalmi egyenlőségét, így hozta létre a valóban teljes foglalkoztatottságot. E fontos társadalmi eredmények mellett nem lebecsülendő a foglalkoztatottak létszámnövekedésének hozzájárulása a gazdasági növekedéshez.⁶

A távlati munkaerő-prognózisok már jó másfél évtizeddel ezelőtt rámutattak azonban arra, hogy az 1970-es évek második felében véget ér a viszonylagos munkaerőbőség korszaka.⁷ A későbbi távlati prognózisok⁸ már eleve abból indultak ki, hogy

⁶1948-1968 között a gazdasági növekedésnek mintegy az 1/7-e származott a foglalkoztatottak létszámának emelkedéséből.

⁷Lásd például Timár János: Munkaerőhelyzetünk jelene és távlatai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.

⁸Lásd - egyebek között - Fekete György: A távlatilag várható munkaerőhelyzet és a vállalatok magatartása. Munkaügyi Szemle, 1973. 1-2. sz.: Iván Pál: Foglalkoztatáspolitikánkról. Gazdaság, 1975. 2. sz.

Magyarországon a munkaképes korú férfiak foglalkoztatottsága a "demográfiai", a nőké a "társadalmi" maximumon van; az egyes korosztályok gazdasági aktivitása különböző irányban és mértékben kissé változni fog ugyan, de e változások nagyjából kiegyenlítik egymást.

A prognózisok alapján ma is általános az a vélemény, hogy a munkaerő-kinálat növelésére nincs lehetőség, ezen az úton tehát nem segíthető elő a munkaerőhiány csökkentése, a foglalkoztatási egyensúly kialakítása. Sokan eleve kifogásolják a foglalkoztatottak számának növelésére irányuló törekvést, mivel az "új munkahelyek létesítését" igényelné. A tények azonban arra mutatnak, hogy a gazdasági fejlesztés extenzív és intenzív periódusa közötti fő különbség - a foglalkoztatás szempontjából - nem a foglalkoztatottak létszámnövekedésében, hanem a foglalkozási struktúra változásában rejlik.

A kor és nem szerinti gazdasági aktivitás vizsgálata alapján⁹ a népesség három csoportjánál van lehetőség a munkaerő-kinálat élénkítésére: 1. a 30 éven aluli nőknél, 2. a nyugdíjkorhatárt megelőző és 3. a nyugdíjkorhatárt követő néhány korosztálynál.

⁹A Munkaügyi Minisztérium Munkaügyi Kutató Intézetének megbízásából a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Munkatudományi Tanszékének kutatócsoportja által végzett kutatás.

A nem foglalkoztatott munkaképes korú nők nagy csoportját alkotják a gyermekgondozási segélyt igénybe vevő nők.

A prognózisok feltételezik, hogy e segélyrendszer továbbra is fennmarad, az azt igénybevevő nők számára azonban új munkalehetőségeket biztosító formák a részmunkavállalás és a bedolgozás. Ilyen módon jelentős munkaerő növekményre számíthatunk a nők e csoportjánál.

Az utóbbi évek adatai felhívják a figyelmet arra a váratlan folyamatra, hogy a nyugdíjkorhatárt megelőző 5-10 évvel gyorsan csökken a férfiak és részben a nők gazdasági aktivitása, illetve ugrásszerűen nő a rokkantsági nyugdíjasok állománya - csupán 1970-től 1976-ig 89 ezerről 157 ezerre. E szám gyors növekedését az is elősegítette, hogy az egészségügyi ellátás fejlődéséhez képest nagyon elmaradt az orvosi és a foglalkozási rehabilitáció fejlesztése, amely elősegíthetné a megrokkant egészségű emberek visszatérését a munkába.

A munkaerő-kinálat növelésének harmadik forrásához a nyugdíjkorhatárt elérő dolgozók tartoznak.¹⁰ Magyarországon az általános nyugdíjkorhatár nemzetközi viszonylatban alacsony. Az 55. életévüket elérő nők és a 60. éves korhatárt átlépő férfiak túlnyomó többsége - az életkörülmények általános javulása következtében - még nem "öreg" fiziológiailag, munkaképességét tekintve. Nyugdíjrendszerünk azonban tömegesen vonja ki a munkából a nyugdíjkorhatárt elérő dolgozókat. Ennek

¹⁰Lásd erről Pogány György: Öregedés - foglalkoztatás.

hatására az elmúlt 10-15 évben rendkívül gyorsan csökkent az idősebb korosztályok gazdasági aktivitása, és ma már a hasonló fejlettségű és főleg a gazdaságilag fejlettebb országok között nálunka legalacsonyabb. A nyugdíjprémium emelése és a hatékony felvilágosító munka növelné a tovább dolgozó idősebb foglalkoztatottak számát, különösen az életkorhoz jobban igazodó, hajlékonyabb és rövidebb munkaidejű foglalkoztatási formák kialakítása esetén.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a teljeskörű foglalkoztatás kialakításán túljutva, foglalkoztatáspolitikánk jelenlegi, és még inkább jövőbeni fő feladatai a lehetséges munkaerő tartalékok feltárása valamint a foglalkoztatási struktúra célszerű kialakítása.

3. A foglalkoztatási struktúra dimenziói

A munkaerő különösen bonyolult és sokat vitatott dimenziója a szakmai struktúra, amely szorosan összefügg az iskolázottsági-szakképzettségi struktúrával.¹¹ A szakképzettségi struktúra az iskolázás /oktatás és szakképzés/ által meghatározott és ennek formális krétériumaival /bizonyítványok, oklevelek, stb./ mérhető rendszer. A "szakmai struktúrát" a tényleges tudás, vagyis a megszerzett ismeretek jellemzik. A munkaerő "funkcionális struktúrája" viszont azt mutatja, hogy e potenciális tudás hogyan jelenik meg a társadalmi munkatevékenységben.

A három struktúra között szoros az összefüggés. A szakképzettségi struktúra egyik meghatározó tényezője a szakmai struktúrának, mivel az emberek /mint munkaerő/ tudását az oktatás és szakképzés, a gyakorlati munka, valamint az önképzés és a szervezett felnőttképzés együttesen alakítják ki. A szakmai struktúrában kifejeződő potenciális tudás a tényleges munkatevékenységben nyilvánulhat meg. Ezt azonban csak az egyik oldalról határozza meg a szakmai struktúra. A másik oldalon a munkahelyi struktúra, vagyis a tényleges munkaszervezettől függő munkafeltételek és munkakövetelmények állnak.

¹¹E probléma részletesebb kifejtését lásd Timár János: A munkaerő-struktúra és a munkahelyi struktúra megfelelése. Közgazdasági Szemle, 1976, 3.sz.

A szakképzettségi és munkahelyi struktúra viszonyának elemzése fontos az oktatás és szakképzés társadalmi hatékonyságának mérése és az oktatás tervezése szempontjából. A jelentős mértékű és tartós inkongruencia felhívja a figyelmet arra, hogy az oktatási rendszer vertikális és horizontális struktúrája - beleértve az oktatás tartalmát és módszereit - nem felel meg a társadalmi-gazdasági szükségleteknek. Így a statisztikai adatok is már hosszú ideje jelzik, hogy közoktatási rendszerünk, főként annak vertikális struktúrája nem megfelelő. Ma egyszerre adunk a lehetségesnél kevesebb általános műveltséget s a szükségesnél több és specializáltabb szakképzést. Ezzel közoktatási rendszerünk növeli a munkaerő szakmai inerciáját és ezen keresztül a szakmai struktúra egyensúlyi zavarait.

A szakképzettségi struktúra és a munkahelyi struktúra megfelelésének kialakítása azonban nem a foglalkoztatáspolitikára feladata. Sőt, a formális kongruencia szorgalmazása, a munkahelyi struktúra erőltetett hozzáigazítása a szakképzettségi struktúrához növelné a foglalkoztatás strukturális ellentmondásait. Figyelembe kell ugyanis venni, hogy az oktatás tervszerű /megtervezett/ fejlesztése eleve számol a szakmai - foglalkozási mobilitás hatásaival. A szakképzést meghatározó szakember-szükségleti tervek szakmai csoportok szerint differenciált mobilitásegyenleget foglalnak magukban, egyes csoportoknál "vesztéséget", másokban "nyereséget". A tervezők ugyanis abból a reális feltételezésből indulnak ki, hogy az iskolázás /szak-

képzés/ fiatalkori választása nem lehet mindenkinek az egész életpályára szóló, végleges döntés. Bizonyos mértékű mobilitás az egyén és a társadalom fejlődésében nemcsak elkerülhetetlen, de szükséges is, ezért a szakképzettségi struktúra "tervszerűen" is eltér a munkahelyi struktúrától.

Az oktatás előtt álló feladatokat úgy célszerű tervezni, hogy a fentiekben vázolt foglalkoztatásbeli zavarokat minél jobban kiküszöbölhessük, az extenzív fejlesztés helyett készek legyünk az intenzív munkaerő-fejlesztésre. A szakmastruktúrát úgy helyes kialakítani, hogy a szűkkörű specializáció helyébe már most a szakmacsoportra való felkészítés legyen a követendő út. A foglalkoztatás strukturális ellentmondásainak felszámolására törekedve érdemes és szükségszerű külön figyelmet szentelni a szakmai foglalkozási mobilitás tendenciáira.

4. Horizontális és vertikális szakmai mobilitás a 70-es évek elején

A termelési strukturában bekövetkező változások jelentős mértékben kiszélesítik a társadalmi munkamegosztást. Különböző munkafajták, foglalkozások jönnek létre. Ez előbb a szakmai ismeretek konvertálhatóságát kényszeríti ki, majd kialakul az új foglalkozások, szakmák önálló képzése is. Minthogy a munkamegosztás fejlődését a szakképzés többnyire nagy késéssel követi, bizonyos mértékig az inkongruens - a képzettségnek meg nem felelő - foglalkoztatást természetesnek kell tekintenünk. Ugyanakkor törekednünk kell arra, hogy az ismereti igények

szerint differenciált munkahelyi struktúra és az ismeretek szintje, minősége és típusa alapján kialakult munkaerő-struktúra találkozása a munkafolyamatokban mentes legyen a jelentősebb surlódásoktól. A horizontális szakmai mobilitásra¹² irányuló kutatások arra mutatnak rá, hogy a munkaerő termelési eszközökkel való egyesítésében, a munkaerő-struktúra és a munkahelyi struktúra viszonylagos összhangjának kialakításában a hatékonyságnövelés jelentős tartalékai rejlenek.

Mivel a generáción belüli - horizontális - szakmai mobilitás számottevő része inkongruens foglalkoztatásból, szakmaelhagyásokból adódik, ezért a szakmai mobilitás folyamatait elsősorban erről az oldalról közelíthetjük.

A nem intézményesített szakmai mobilitás /az inkongruens foglalkoztatás/ az 1970-es évek elején összességében mintegy 1,1 millió dolgozót érintett. Közülük 900 ezren képzettségi szintjüktől, 200 ezren pedig szakképzettségük irányától eltérő munkakört töltöttek be.¹³

¹² A horizontális szakmai mobilitáson olyan szakmaváltozásokat értek, amelyek nem járnak a foglalkozási hierarchia fokai közötti alkalmazkodásokkal. Vizsgálata szorosan összefügg a társadalmi munkamegosztás tagolódásában és a képzés szakirányok szerinti strukturájában végbemenő változások elemzésével.

¹³ Forrás: Kutas J.-Olajos A.: A horizontális szakmai mobilitás tendenciái. Közgazdasági Szemle, 1979/6. sz.

Bár fejlődésünk 1950-1970. közötti szakaszát elsősorban a vertikális szakmai mobilitás jellemezte /a foglalkoztatottak számottevő hányada - 18 százaléka - képzettségénél magasabb vagy alacsonyabb munkakört töltött be/, a horizontális inkongruencia sem lebecsülendő, hiszen a szakképzett állomány 10 százaléka terjedt ki. /Lásd a 3. sz. táblázatot./

Vertikális és horizontális inkongruencia

Magyarországon /1970/

3.sz. táblázat

A képzettség szintje, ill. foglalkozási minőség	Aktív keresők összesen ezer fő	Ebből a képzettség szintjétől szakirányától eltérően foglalkoztatottak				A képzettség szintjének megfelelően foglalkoztatottak	
		ezer fő		%		ezer fő	
		ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Egyetem	177	11	6	18	10	148	84
Főiskola	95	7	7	2	2	86	91
Középiskola	713	154	22	94	13	465	65
Szakmunkás	979	216	22	86	9	677	69
8 vagy kevesebb osztály	3046	512	17	-	-	2534	83
Összesen	5010	900	18	200	4 ¹⁴	3910	78
Fizikai	3792	514	14	86	2 ¹⁵	3192	94
Nem fizikai	1218	386	32	114	9	718	59

¹⁴A szakképzett dolgozók számához viszonyítva: 10 százalék.

¹⁵A szakképzett fizikai dolgozók számához viszonyítva: 9 százalék.

A képzettségük szakirányától eltérően foglalkoztatott nem fizikai /szellemi/ dolgozók legnagyobb része közgazdasági /38 százalék/ és műszaki /37 százalék/ szakirányu munkakört töltött be. /Lásd a 4. sz. táblázatot./

A nem fizikai dolgozók horizontális szakmai mobilitásának irányai Magyarországon /1970/

4.sz. táblázat

A képzettség szakirányától eltérő munkakörben foglalkoztatott	A képzettségtől eltérő szakirányu munkakör							
	műszaki	mezőgazdasági	közgazdasági	egészségügyi	pedagógiai	jogi	egyéb	összesen
száma	74	7	77	22	10	2	8	200
/ezer fő/								
aránya	37	4	38	11	5	1	4	100
/%/								

Forrás: Kutas J.-Olajos A.: A horizontális szakmai mobilitás tendenciái. Közgazdasági Szemle, 1979/6. sz.

Az eredeti szakképzettség ilyen nagy arányu felcserélése műszaki munkakörökre elsősorban azzal magyarázható, hogy a műszaki szakemberek képzése nem tartott lépést a szakemberszükséglettel, a műszaki munkahelyek létesítéséből adódó igényeket csak 83 százalékban tudta fedezni /Ezen belül a műszaki egyetemi képzés 91, a főiskolai képzés 88, a középiskolai képzés pedig 77 százalékban elégítette ki a szakemberszükségletet.¹⁶

¹⁶Forrás: Kutas J.-Olajos A.: A horizontális szakmai mobilitás tendenciái. Közg.Szemle, 1979/6.sz.

Ugyanakkor a képzett műszaki szakemberek 12 százaléka nem műszaki munkakörben dolgozott, ami részben annak tudható be, hogy a szocializmus építésének kezdeti időszakában az államapparátus érdemi és vezető munkakörbe, de a többi ágazat szakemberhiányának kielégítésére és jelentős számban irányítottak át az iparból műszaki képzettségű szakembereket.

A műszaki és közgazdasági szakemberekével ellentétes képet mutat a mezőgazdasági szakemberek horizontális mobilitása.

/Lásd az 5. sz. táblázatot./

A mezőgazdasági szakemberek horizontális szakmai
mobilitása Magyarországon /1970/

5.sz. táblázat

A képzett- ség szint- je	A mezőgazdasági munkakörben foglalkoztattak közül a		Mezőgazdasági végzettséggel nem mezőgazd. munkakörben dolgozók az összes mg. végzettségűek %-ában	Az összes szak- képzett mg-i szak- ember a mg. munka- körökben foglalkoztatottak %-ában
	mezőgaz- dasági	nem mező- gazdasági		
	Végzettségük aránya /százalék/			
Egyetem	94	6	9	106
Főiskola	100	-	11	108
Középiskola	78	22	43	127
Egyéb iskola	-	100	-	-
Szakmunkás	100	-	-	100
Összesen:	76	24	26	113

Forrás: Kutas J.-Olajos A.: A horizontális szakmai mobilitás tendenciái. Közgazdasági Szemle, 1979/6.sz.

A mezőgazdasági képzés fedezte az ilyen munkakörök számában kifejeződő szakemberigényt, sőt középfokon tulképzés jelei tapasztalhatók. Az egyetemi végzettségű szakemberekből ugyan hiány mutatkozott, de nem az elégtelen képzési kibocsátás, hanem a más szakirányu munkakörökbe történt elvándorlások miatt. Ugyanakkor jelentős számu egyéb szakképzettségű és szakképzetlen dolgozó is található a mezőgazdasági szakirányu munkakörökben. Beáramlásuk azzal magyarázható, hogy a vidéki munkahelyen sokáig nem vonzották kellőképpen a felsőfoku mezőgazdasági képzettségűeket, s emellett a hátrányos helyzetben lévő mezőgazdasági termelőszövetkezetekben nehéz volt magasan kvalifikált szakembereket tartósan elhelyezni. A képzettségüknek megfelelő foglalkoztatásukat egyes mezőgazdasági munkahelyeken az is akadályozta, hogy ezek a munkakörök /meghatározott vezetési szinteken/ választott funkciók.

A szakképzett fizikai dolgozók szakmai mobilitása viszonylag kiegyenlített képet mutat: a mobilitási nyereség és a veszteség a legtöbb szakmai csoportban kiegyenliti egymást.

Mobilitási veszteség a bányász, a kohász, a gépi forgácsoló, a textilipari, az egyéb ipari és mezőgazdasági szakmai csoportban jelentkezik. Ezen belül a bányászok, a gépi forgácsolók és a kohászok többnyire szakképzettséget nem igénylő munkakörökbe távoznak, ami arra vezethető vissza, hogy szakmai képzettségük nehezen konvertálható, kevésbé hasznosítható más szakmákban. A férfiak többnyire jól fizető segédmunkás - munkaköröket vállalnak. /Lásd a 6.sz. táblázatot./

A szakképzett fizikai dolgozók horizontális
szakmai mobilitásának irányai Magyarországon /1970/
/százalék/

6. sz. táblázat

Szakcsoport	Az adott képzettséggel rendelkezők közül a szakirány- szakirány- nak megfe- től eltérő lelő		Az adott szakmában eltérő szakképzett- séggel dolgozik
Nehézipari	70	30	14
Gép- és fémipari	90	10	9
Építőanyag-ipari	55	45	21
Könnyűipari	90	10	3
Élelmiszeripari	74	26	3
Egyéb ipari	46	54	64
Építőipari	91	9	7
Kereskedelmi	90	10	16
Vendéglátóipari	93	7	11
Szolgáltatóipari	88	12	3
Gépjárművezetői	90	10	260
Közlekedési	80	20	620
Mezőgazdasági	78	22	69
Összes egyéb	94	6	59

Forrás: Molnár Szabolcs: Szakképzettségi-foglalkozási struk-
tura összhangjának vizsgálata. MÜM 1977. szept.

/Kézirat/

Mobilitási nyereség a kereskedelmi, a vendéglátóipari és a közlekedési szakmákat jellemzi, amelyekben a képzés méretei nem voltak kielégítőek, s ezért - engedve a szakmai követelményekből - lehetővé vált szakképzetlen dolgozók, illetve más szakmával rendelkezők beáramlása. A közlekedési, forgalmi foglalkozásokra nem lehet nappali képzést szervezni a szakma életkori követelményei miatt, következésképpen a szükséges munkaerőt csak más szakmai csoportokból lehetett biztosítani.

A szolgáltatási, illetve a műszerész szakmákban a szakmaidegen képzettségűek aránya elenyésző, jelezve, hogy ahol magasak a szakmai követelmények, oda kevéssé tudnak más szakirányú képzettségű dolgozók áramlani.

A könnyűipari, a gép- és fémipari, az építőipari, a kereskedelmi és vendéglátóipari, továbbá a gépjárművezetői szakmákban a munkaelhagyás átlagos vagy ennél kedvezőbb: a könnyű-, a gép- és fémipari, valamint az építőipari szakmákba való beáramlás mégsem kompenzálja a szakmaelhagyásokat. A kereskedelmi és vendéglátóipari szakmáknál a kétféle mozgás kiegyenliti egymást, a gépjárművezetők számát pedig nagyobb mértékben növelik a más szakmákból idevándorlók, mint a saját szakmai utánpótlás.

Az országosan kialakult átlagnál lényegesen nagyobb arányú a szakmaelhagyás a nehézipari, az építőanyag-ipari és az élelmiszeripari szakmákban, amelyekbe ugyanakkor szerény mértékű a más szakmájuk áramlása. A közlekedési, a mezőgazdasági és az

un. egyéb ipari szakmákban is átlag feletti a szakma elhagyása, amit azonban ellensúlyoz az ugyancsak jelentős volumenű beáramlás.

A fenti adatokat összegezve megállapítható, hogy a szakmai mobilitás - amely arányait tekintve meglehetősen nagy volt az 1965-70-es években - egyik fő előidézője a - mennyiségileg és minőségileg - inadekvát képzés volt. Kisebb mozgás volt tapasztalható olyan területeken, ahol megfelelő szintű képzettséggel rendelkező szakemberekből elegendő állt rendelkezésre.

Az oktatás távlati tervezésénél tehát erre különös gondot kell fordítani.

II. A közoktatás nemzetközi összehasonlításban

1. Óvoda, előképzés, iskola előtti nevelés

Napjainkra általánossá vált az a tendencia, amely az óvodai ellátás mind szélesebb körűvé tételét - végül általánossá válását - és az iskolázás alsó éveivel való fokozott integrálását tüzi ki célul. Ez a folyamat megfigyelhető mind a szocialista, mind a fejlett tőkés országokban, és elsősorban azokban az országokban fokozott az igény az integrációra, ahol az óvodai ellátás közel általánossá vált.

Hollandiában gyakorlatilag már teljeskörű az óvodai ellátás és hivatalosan is elfogadták egy reform-tervezetet, miszerint a 4-8 évesek ugyanazon intézménybe járnak majd. Belgium vallonok lakta országrészben az óvoda utolsó évfolyama alkot egységet az elemi iskola 1-3 osztályával.

Nagy Britanniában, hagyományosan, ötéves korban történik a beiskolázás, az első két év azonban külön kisiskolás szakaszt képez. Az Egyesült Államokban az óvoda többnyire az iskola előtti egy, esetleg két évfolyatra terjed ki, és az elemi iskolával együtt, egy épületben működik.

A fenti példák jól illusztrálják az integrálás már jelenleg is létező, vagy kialakulóban lévő formáit. A kép azonban a nyugati országokban sem ilyen egysikú és távolról sem egységesek az első oktatási szakasz intézményei. Az NSZK-ban, például, szövetségi szinten ugyan szorgalmazzák az un. "előiskolás év" beindítását, a szülők és pedagógusok nagy többsége viszont a mos-

tani szervezeti formát tartja jobbnak. Eszerint az ötévesek az óvodához tartoznak, együtt a 3-4 évesekkel, nem pedig az iskolához. Svédországban azzal kísérleteznek jelenleg, hogy az óvónők óraadó tanítókként továbbra kísérik volt óvodai csoportjaikat az elemi iskola első évében. A szocialista országokban is megfigyelhető az az általános tendencia, hogy az iskola előtti évjárat szervezett, egész éven át tartó iskolaelőkészítésben részesüljön. Az iskola "lefelé törekvése" fejeződik ki abban a tendenciában, hogy a "zéró évfolyamot" igyekeznek általánossá tenni, a beiskolázási korhatárt 7 évről 6 évre leszállítani pl. Bulgáriában, Jugoszláviában, Lengyelországban és a Szovjetunióban. Az NDK-ban ebben az évben teljessé válik a felső évjárat /teljeskörű/ óvodai ellátása. Bulgária és Románia is ezen az úton halad, ők még valamelyest hátrányban vannak az említett országokhoz képest.

Ez a tendencia hazánkban is érvényesül; ha még nem is sikerült általánossá tenni az óvodai ellátást, az iskola előtti utolsó óvodai év elvégzése ma már kötelező, a VI. ötéves terv egyik fő célkitűzése pedig, hogy az óvoda általánossá váljék. Nem szabad elfelejteni azonban azt sem, hogy az iskolának ilyen lefelé bővítése nemcsak koncepció kérdése, hanem nagy mértékben gazdasági kérdés is. Jelenleg még éppen az anyagi-technikai eszközök hiánya gátolja nálunk a fenti elv érvényesülését. Történelmi tény az is, hogy az óvodák pedagógusainak képzésére korábban igen keveset áldoztunk, nem ismertük fel az óvodai nevelés fontosságát kellőképpen.

2. Általános iskola

Ebben az iskolaszakaszban lényegében kétféle irányzat érvényesül: az egyik szerint a tanulóknak továbbra is szorosan kell kötődniük a családhhoz, naponta bejárva tehát az iskolába; a másik tendencia szerint a bentlakásos rendszer, de legalábbis az egész napos iskola az eredményes. Az egyik oldalon érvként sorakoztatják fel az otthonhoz való közelség fontosságát, az utaztatás és a bentlakás hátrányait, az életkori adottságokhoz való jobb alkalmazkodás lehetőségeit a megszokott otthoni környezetben.

Az Egyesült Államok 8 éves iskolájában általában 8 éven át egy épületben, egyazon igazgatóval és ugyanazon tanítók által történik a gyerekek képzése. A biztonságot jelentő megszokott iskolai és otthoni környezet, az egymásra épülő tudáselemek elsajátításának nagyobb lehetőségei mindenképpen pozitív vonásai e rendszernek; a szaktárgyakat oktató szaktanárok kikapcsolása az oktatási folyamatból viszont mai elveink szerint aligha igazolható.

Az NDK-ban és a Szovjetunióban az önálló alsó tagozatú iskolák megszüntetése a cél. Oktatás-gazdasági, szervezési, de főleg pedagógiai szempontból előnyösebbnek tartják, ha a gyerekek 8-10 éven át egyazon iskolában járnak, egyazon pedagógusokkal, társakkal, épületben. Az NDK-ban a tanulók gyakorlatilag nap mint nap hazatérnek a szüleikhez, az általános iskolai diákotthonok száma minimális.

Bulgáriában és Lengyelországban, legalábbis vidéken, távlatokban kislétszámú - bár többségben teljesen osztott alsófokú szakisko-

lából és felsőfokú, tagozatos központi gyűjtőiskolákból álló együtteseket terveznek, illetve működtetnek már jelenleg is.

Nagy-Britanniában az elitiskolák hagyományosan törekszenek az is-kolán belüli kisebb közösségeket létrehozni. A tanulók fő kohéziós magja a diákszálló közössége, a "ház", s ehhez képest másodrendű az évfolyam és a szak. Ezt a hagyományos iskola is átvette. A kép valahogy úgy fest, hogy az épület azonos szintjén, vagy szárnyában csoportosulnak az "a", a "b", a "c", stb. osztályok, az 5. a-tól a 8. a-ig együtt étkeznek kirándulnak, közös tanulószobájuk van, egy sportcsapatot alkotnak. Az angolszász országokban az is elősegítette az osztályokon túlnyúló közösségek kialakítását, hogy az iskolai tartózkodás hagyományosan egész napos, bár az időnek csak egy részét töltik az osztálytermekben.

Az NSZK-ban a felsőtagozatos korban fontos szocializációs szerepet tulajdonítanak a tanulószobás, illetve napközis rendszernek, az egész napos iskolának, és erőteljesen fejlesztik annak feltételeit. Finnországban 13 éves kortól a teljesítmény alapján csoportosítják a tanulókat a matematika és idegennyelsű órákhoz.

Svédországban a 7. osztálytól vannak választható tárgyak, és az utolsó, 7-9. tanévben tagozatokra, irányokra oszlanak a tanulók. Néhány év tapasztalata alapján csökkentették a fakultáció mértékét, mert túlzottnak, pedagógiaileg károsnak tartották a tanterv, az idő és a tanulóközösségek elaprózódását.

Nagy-Britanniában még ma is általános, az Egyesült Államokban pedig terjed a tanulók képesség szerint csoportosítása./Ez a módszer teszi lehetővé, hogy ezekben az országokban gyakorlatilag nincs évismétlés. A szokás alatt azt jelenti, hogy a tanulót

gyöngébb, esetleg a leggyöngébb csoportba irányítják./

Kubában változatlanul tart a "mezei" középiskolák terjedése.

Ezek vidéken lévő bentlakásos intézmények a 13-18 évesek számára. A tanév minden napjára jut mezei munka. Ezen kívül a városi iskolák tanulói is kötelesek évente kéthetes mezőgazdasági gyakorlatot végezni.

A szocialista országokban mindenütt megtaláljuk a tagozatokat, a szakosított tantervű osztályokat. A hetvenes években azonban fokozatosan a tantárgyválasztás rendszere, a fakultáció került előtérbe. Csehszlovákiában az új tanterv szerint a 7-8. osztályban heti 2-2 kötelezően és szabadon választható óra van /selective és optional/, a Szovjetunióban a tízéves iskolák mintegy felében a 7-10. osztályokban alkalmazzák a tantárgyválasztást. Hazánkban hagyományosan az első formát, a minden nap otthonról történő iskolába járást alkalmazzák.

A 60-as évek elejétől a népgazdaság szerkezetében bekövetkezett alapvető változások miatt kezdett terjedni nálunk is a bentlakásos iskolák rendszere. Ez fokozatosan átnő az egész napos iskolába, amely jövőendő céljaink igazi megvalósítója. A kisebb települések, falvak tanyaközpontok osztatlan alsóiskolai osztályait felváltotta a nagyobb központokban centralizált, bentlakásos iskolák hálózata, amelyek jobb személyi és tárgyi adottságaik révén magasabb szintű oktatást tesznek lehetővé.

Az általános iskolázást mindenki számára kötelezően előíró intézkedés, valamint a közép- és felsőfokú képzés mind szélesebbé tételét célzó rendelkezések fényében célszerű megvizsgálni, hogy aktív kereső népesség Magyarországon milyen iskolai végzettséggel rendelkezett pl. 1970-ben./lásd a 7.sz. táblázatot./

Az aktív keresők legmagasabb iskolai végzettség

és népgazdasági ág szerint /1970/

7.sz. táblázat

	Ipar	Építőip.	Mezőg.	Száll.,hirk.	Keresk.	Egyéb	Összesen
	%						
Nem járt iskolába	0,5	1,5	2,1	0,4	0,4	0,5	1,0
1-7 osztályt végzett	31,3	35,6	63,6	31,6	26,3	21,4	38,1
8 osztályt végzett	50,7	47,1	28,7	49,3	50,0	32,3	41,9
Érettségizett	14,4	12,2	4,1	16,5	19,5	26,1	13,9
Felsőfoku okleve-							
let szerzett	2,9	3,9	1,5	2,0	3,4	19,7	5,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 1970. évi népszámlálás, 24. kötet. Foglalkozási adatok, 58. old.

3. A középiskola - felkészítés a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásra

A legtöbb eltérés és a legtöbb próbálkozás a 14-18 évesek iskolázása terén tapasztalható. A 10-14 évesek hajdani iskoláihoz hasonlóan alapvetően három típusba sorolhatók a középiskolák is:

A típus: a felsőfoku továbbtanulásra felkészítő általánosan képző szelektív iskola, amely a magyar viszonyok között a gimnáziumnak felel meg;

B típus: az előzővel egyező vagy az azt meghaladó ideig képző szakiskola, mint pl. a felsőkereskedelmi, a tanítóképző, később a technikum, ma a szakközépiskola;

C típus: az iskolarendszerű szakmunkásképzés.

A háború utáni évtizedben a korábbi méretek felduzzadása, a társadalmi mobilitás lehetőségeinek kiszélesedése a képzési formák elkülönülése ellen dolgozott. A termelési, társadalmi változások felgyorsulása szintén a gépi nagyipart kiszolgáló egy szakmára, pályára vagy társadalmi pozícióra való végleges, de legalábbis tartós beállítás ellen hatott. Az A típusú iskolák képzési céljai között megjelentek a gyakorlatias, szakmai képzés elemei. A B típusuak részaránya nőtt a leggyorsabb ütemben és a középszintű szakkáderképzés mellett egyenrangot vívott ki az A típussal a továbbtanulási jogok területén is.

A C típus iskolai jellege erősödött.

Az Egyesült Államok középiskolái C típusú képzést is magukban foglalnak, igaz, többnyire az egyszerűbb szakmát választók is

18 éves korig az iskolában maradnak és jogot nyernek a továbbtanuláshoz, tehát B C típusú képzést kapnak.

/Emellett külön is léteznek C típusú szakképző központok./

Középfokunk nem jöttek létre brit típusú elitképző internátusok. Ez, valamint a továbbtanulási igény gyors megnövekedése tette lehetővé, hogy Amerikában a középiskolák egybeolvadásával a századfordulótól kialakultak az egységes középiskola keretei.

Nagy-Britanniában és Svédországban úgy merül fel a termelés és az iskola összefüggése, hogy a 16. évben tett GCF-O vizsga illetve a 9. osztály elvégzése után bátorítják a munkábaállást, és keresik a visszatérő vagy "váltakozó" képzés formáit. Az elképzelés szerint a középiskola a felsőoktatással egy egységet kell hogy alkosson, alapvetően modul - rendszerben, ahol a modul között hosszabb-rövidebb munkábaállás következhet. Ez előre vetíti a "permanens képzés" láncolatának elvét, amely más országokban is egyre inkább tért hódít. Az Egyesült Államokban sok évtizede tart az A és B típusok összeolvadása, kiszorítva, illetve magába vonva a C típusú "rövid" képzést. Ezt az iskolatípust 90 % fölötti arányban elvégzik.

Japánban 1945 után vezették be az egységes középiskolát, amelyet 75 % fölött elvégeznek. Finnországban, Spanyolországban és Svédországban az elmúlt évtizedben vezették be ezt a fajta középiskolát, Olaszországban pedig 1978-ban döntött ilyen értelemben a parlament.

Nagy-Britannia és az NSZK 18-19 éves korig tartó egységes kö-

zépiskoláiban is folyik A és B típusu képzés, itt azonban sok esetben 12-13 éves kortól járnak egy iskolába a gyerekek /amivel Angliában is találkozunk/. Mindkét helyen sok hive van a 16-19 évesek különálló intézményeinek.

Egyes országokban pontosan megszabják az egységes középiskolán belül indítható szakot. Így Svédországban 3 típusra /humán-társadalomtudományi, természettudományi, közgazdasági-műszaki/ és 22 tagozatra oszlik. A szakosodás fokozatos, az első évben 70 %-ban közös a tanterv, a 2-3.-ban 45-30 % a közös rész.

Finnországban is hasonló az első évben a helyzet, ennek elvégzése után adnak módot a pályaválasztásra az általános és szakmai irányok között.

Az angol rendszert gyakran érik kritikák, mivel a 16 éves korig leteendő GCE-O CSE-O szintű vizsga után néhány tárgyra szűkül le a továbbtanulók tanterve, amely tárgyakból 18 éves korokban a vizsga A /haladó/ szintjét kívánják letenni. A többi tárgyat, általában az idegen nyelveket is, erre a két tanévre már elhagyhatják. Ennek ellenére maga a vizsgarendszer igen figyelemreméltó. A GCE a hagyományosabb, a CSE újabb, demokratikusabb. Ki-ki választhat, hogy melyik rendszer szerint kíván vizsgázni. A vizsgáztatás tartalmi és szervezeti kérdéseivel néhány egyetem mellett működő központ foglalkozik országosan egybehangolt módon. A szokványos tantárgyakon kívül igen sok gyakorlati készségből, összesen 150 tárgyból lehet alapszintű /ordinary/ vizsgát tenni. Haladó vizsga /advanced/ 120 tárgyból tehető. Ezeket szabadon lehet kombinálni. A vizsgák alapján vá-

logatnak a felsőoktatásba, de a munkavállalásra jelentkezők közül is. A felnőtt korban szerzett O és A szintű vizsgák egyenértékűek az iskolaiakkal.

Annyi az egyezés az NSZK gyakorlatával, hogy ott is 16 éves korban tehető le a Mittelschulreife, a Hochschulreifehez viszont további 3, a britnél kevésbé szakosodott tanévet kell elvégezni.

Ez az utóbbi korábban automatikus felvételt biztosított az egyetemekre, ma egyre több felsőfoku intézet vezeti be, hogy vizsgákkal, tesztekkel szűri meg a pályázókat.

Spanyolországban a felsőoktatásba igyekvőknek az érettségi után egy negyedik évet kell elvégezniük, de itt is további szelekciókra kényszerülnek az egyetemek is.

A középiskolától függetlenített vizsgáztatás elvét a legszigorúbban Franciaországban követik, ahol az érettségi vizsga teljesen az egyetemek fennhatósága alatt folyik. Rangját a mai napig megőrizte, és a sikeres baccaluréat ma is felvételt biztosít a legtöbb felsőfokú intézménybe.

A fejlett nyugat-európai tőkésországok magas műszaki színvonalú ipari és mezőgazdasági termelése magasan kvalifikált szakmunkaerőt igényel. A fentebb vázolt középiskolázási tendenciák ugyan arányaiban eltérő mértékben kombinálják az A és B típusú képzést, azonban mindegyikben túlsúlyban van a szakmai jellegű pályákra való felkészítés, a továbbtanulni szándékozókkal - és az arra alkalmasokkal - való kiemelt foglalkozás, pótlólagos, plusz évek beiktatásának a lehetősége.

A munka világával való kapcsolatfelvétel és -tartás példája az NDK, ahol a szakképzés több évtizedes hagyományaira és te-

kintélyére támaszkodva a korai hatvanas években a politechnikai képzésnek olyan bázisa épült ki, amely gyakorlatilag minden 14-15 éves iskolásnak biztosítja a rendszeres üzemi, illetve tanműhelyi gyakorlatot. 15-16 éves korban külön iskolába járnak ugyan az A típusú képzésre jelentkező tanulók, de a tantervük majdnem teljesen megegyezik a normál 9-10. osztályok többségének tantervével. Az A típusú "Erweiterte Oberschule"-k /EOS/ a korábbi gimnáziumok épületét és tantestületét vették át. Az NDK-s pedagógusok úgy vélik, hogy mostanra az átlagos tízéves iskolák színvonala már megközelítette az EOS szintjét, így egy idő múlva felhagyhatnak a 14 éves kori szelekcióval. Nem változik viszont az a szokás, hogy 16 éves korban annyi tanulót bocsátanak az EOS-ba és az érettségit adó szakközépiskolába, ami csak néhány százalékkal haladja meg a felsőfoku intézetek befogadóképességét.

Gyökeresen eltérő a Szovjetunió és, kisebb mértékben, Bulgária valamint Jugoszlávia gyakorlata, ahol az a cél, hogy minden középiskola típus elvégzése jogot adjon a továbbtanuláshoz.

Ezt úgy valósítják meg, hogy a C típusú szakiskolákat megerősítik és megadják az itt végzőknek a továbbtanulási jogot, ezzel a BC kategóriába emelve őket. Mindhárom helyen következetes pedagógiai ráhatással igyekeznek elérni, hogy csak az igazán rátermettek jelentkezzenek felvételre, és a többiek a továbbtanulás elvi jogának birtokában álljanak munkába a középiskola elvégzése után.

Bulgáriában viszont magas szintű döntések is megerősítették, hogy a nyolcvanas évektől mindenki elvégzi a 10. osztályt, egy

részüket közvetlenül a felsőoktatásba lép át, más részük pedig 17 évesen kezdi el a szakmatanulást, 2 - 2,5 éves technikumokban vagy 1 - 1,5 éves szakmunkásképző intézetekben. A felsőoktatás pályázati jogát mindannyian megkapják. Várhatóan a jövőben is előfordul olyan eset, hogy pl. a Marx Károly Mezőgazdasági Főiskolára tizszeres a tuljelentkezés.

Lengyelországban szélesíteni kívánják azok körét, akik automatikusan felvételt nyernek az egyetemre. A diákolimpiák helyezettjei mellett a példásan dolgozó és katonai szolgálatot teljesítő fiatalok is részesülnek ebben a jogban. Dániában viszont nem számít a középiskolai teljesítmény, tehát elvileg minden pályázó üres lappal indul a felvételire.

Jugoszláviában a 17-18 évesek iskolája /a középiskola második fokozata/ nevében is jelzi, ahogy a termelés felé kalauzolja tanulóit: "hivatásirányú képzés". A jugoszláv reformrendszer mindenben megfelel az előzőekben második modellként emlegetett uttörő elvekkel, 17 év fölött a visszatérő képzést szorgalmazzák. A képzés egész szerkezete modul rendszerű: minden szakában 12 fokozatot állapítanak meg a képzettség alapján, a betanított munkástól a doktorátusig. A rendszer kibontakozását sok fenntartás kíséri. Az egyik ellenérv szerint a 17 éven túli modulrendszerű képzésből kiszorultak olyan, a felsőoktatásban jelentős szerepet játszó tárgyak, mint például az idegen nyelvek.

A pályaelágazás tendenciái

Érdemes a következőkben külön figyelmet fordítani az elágazás módjára és időpontjára. Mivel a gyerekkori szelekció formái nem szolgálnak tanulással számunkra, csak a 14-17 éves kori pályaelágazásokkal foglalkozunk.

Hazánkhoz hasonlóan 14 éves korban döntő választásra kerül sor a következő országokban: Olaszország, Románia, Spanyolország, az Egyesült Államok és Kanada jelentős részén, az említett változásokig az NDK-ban, és a reform után Csehszlovákiában.

15 éves kori elágazás: Francia- és Görögország, Japán, Kuba, Szovjetunió és az USA nagyobb részén.

16 éves kori elágazás: Finnország, Nagy-Britannia, NDK, NSZK, Románia és Svédország.

17 éves korig elágazás: Jugoszlávia, Lengyelország, Spanyolország és Szovjetunió.

Néhány ország - Románia, NDK és a Szovjetunió - esetében azt látjuk, hogy 14-17 éves kor között kétszer is választút elé kerülnek a tanulók, illetve a másik oldalról szemlélve, kétszer is szelekciónak vetik őket alá, ami pedagógiai szempontból megkérdőjelezhető.

Az elágazás mikéntje és így az arra kijelölt életkori pont csak akkor minősíthető, ha tisztában vagyunk azzal, hogy mekkora mértékű előzetes szelekció előzi meg. Más a helyzet, ha a tanulmányi utak elágazásáig gyakorlatilag uniformizált képzést kapnak a tanulók, és más akkor, ha az utolsó tanévben már érdeklődés

és képesség szerint átcsoportosulva eltérő tankönyvekből és intenzitással tanítják a gyerekeket.

A középiskola Magyarországon

A hagyományos - még a múlt században kialakított - magyar középiskola tipikus szűkkörű elitképző intézmény volt. Ebben az iskolában egyoldalúan és hangsúlyozottan A típusú képzés folyt, egy szűkkörű réteg felkészítése elsősorban humán jellegű egyetemi továbbtanulására. A vallásos tárgyak mellett a klasszikus humán műveltségelemek oktatása volt a fő cél, ezzel megvetve egy meglehetősen egyoldalú képzettség megszerzésének alapjait.

Az egyoldaluan mezőgazdasági termelés nem is kívánt egyéb jellegű szakképzést. A felszabadulást követően megindult iparfejlesztés, majd a mind magasabb színvonalú termelés műszaki szakemberek széles rétegét igényelte. Ekkor indult meg a B típusú képzés fejlesztése, először a technikumok keretei között, később a szakközépiskolák falain belül. Jelenleg arányát tekintve ez a képzés az uralkodó.

A középiskolázás helyes arányainak kidolgozása azért is rendkívül fontos, mert a középiskolát végzettek egy része, a nem továbbtanulók, közvetlenül munkaerőként jelentkeznek a középiskola befejezése után /más részük a felsőfokú tanulmányok elvégzése után válik azzá/. Munkaerő-helyzetünk jelenlegi gondjainak megértéséhez célszerű kissé visszatekintve is elemezni a helyzetet. /Lásd a 8. sz. táblázatot./

A foglalkoztatottak ágazati struktúrája Magyarországon

1949 - 1976 között /százalék/

8. sz. táblázat

Népgazdasági ág	1949	1960	1970	1976
	Január 1. tény %-ban			
Ipar	19,8	28,4	35,6	35,2
Építőipar	1,9	5,6	7,3	8,3
Ipar és építőipar együtt	21,7	34,0	43,2	43,5
Szállítás és hírközlés	4,2	6,2	7,2	7,9
Kereskedelem	5,	6,6	8,0	9,2
Egyéb nem mezőg.ágak	15,4	14,3	15,2	17,1
Tercier ágazatok együtt	25,0	27,1	30,4	34,2
Nem mezőgazd. együtt	46,7	61,1	73,6	77,7
Mezőgazd. összesen	53,3	38,9	26,4	22,3
Összes kereső	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Moni gl István: A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata.
Akadémiai Kiadó, 1979, 62. old.

Az 1949-1975 közötti negyedszázad során a foglalkoztatáspolitikát meghatározta a viszonylag bőven rendelkezésre álló munkaerő, ezért a foglalkoztatáspolitikai legfőbb alapelve a teljes foglalkoztatás biztosítására való törekvés volt. A viszonylag bőven rendelkezésre álló munkaerő lehetővé tette, hogy a foglalkoztatáspolitikai és az oktatáspolitikai közötti kapcsolat - különösen az 1960-as évek elejétől kezdődően - laza lehessen.

A foglalkoztatás területén a jövőbeni változások más jellegűek lesznek, a mennyiségi változásokkal szemben a minőségi vonások, illetve ezek változása kap meghatározó, uralkodó szerepet. Ilyen körülmények között a foglalkoztatást már hosszabb ideje jellemző ágazati, területi, iskolázottsági-szakképzettségi ellentmondások és feszültségek tartósan kiéleződnek és fejlődésünknek állandó kísérő jelenségei lesznek.

4. A szakképzés mai dilemmái

Európa szerte hangsúlyozzák a széles profilú szakképzés korszerű követelését. Ez nagyjából úgy valósítható meg, hogy egy szakma helyett egy szakmacsoportra, vagy még tágabban egy alágazatra készítik fel a fiatalokat. Ugyanakkor a gyakorlatban azok a képzési típusok bizonyulnak életképesnek, amelyek a széles profilt a szűk szakosodással párosítják; esetleg a széles profilba tartozó szakmák mindegyikében a specialista szintjére törekednek, mint az régen a gazdaszképzésben volt. /Pl. hogy a forgácsoló szakember a gyalunak, köszörűnek és az esztergának egyaránt gyakorlott mestere legyen./

A - legalábbis részben - specializáló szakképzés rövidebb, egyben hatásosabban készít fel a munkára. Az ilyen érvekben kereshető a magyarázata annak, hogy a nyugati iskolarendszerekben a széles profilú szakképzés kevésbé elterjedt, mint a szocialista országokban.

A szocialista országokban az iskolarendszerű szakképzés méretei meghaladják a tőkés országokét. A szakképzés egyrészt önmagához képest kiterjed - amennyiben a képzési típusok meghosszabodnak és felzárkoznak a hagyományos középiskolai képzés mellé -, másrészt folytatja előretörését a hagyományos általános középiskola rovására. Csehszlovákiában a magyarországihoz közel áll az A-B-C típusú iskolák aránya $1,5 : 2 : 4$, és az utóbbin belül egyre nagyobb szerepet kap a 4 éves érettségivel járó szakmunkásképzés. Ez tehát nem szakközépiskolában, hanem eredetileg C típusú szakmunkásképző intézetben történik. Minden ilyen központ alkalmas arra, hogy a szakmunkásvizsga után 2-3 év alatt munka mellett érettségi vizsgához juttassa a fiatalokat. Romániában az ipari és mezőgazdasági liceumok száma kétszerese az általános liceumokénak. /1973-ban még fordított volt az arány/!

Láttuk, hogy a Szovjetunióban a 10 éves iskola fejlődését is megtorpantották a szakközépiskolák, az NDK-ban pedig az érettségizettek között számán belül az EOS-szakközépiskola arányt $1 : 0,5$ -ről $1 : 1$ - re tervezik változtatni. Itt egyébként a szakképzés alkotmányos jog, és el is érték, hogy gyakorlatilag minden fiatal 18 éves koráig szakmát kap a kezébe, beleértve azokat is, akik a legigényesebb munkakörbe kerülnek.

A mai oktatásnak is már élő fogalma a permanens képzés, nevelés. Ezt úgy értelmezzük, hogy annak korai szakasza iskolai keretek között és megszakítás nélkül történik /gyermekkor és serdülőkor képzés/, utána azonban fokozatosan átmegy az értéket termelő ember folyamatos, illetve viSSza-visszatérő kiképzésébe és önképzésébe. Amennyire biztató, hogy egész életpályákon át lehet és érdemes tanulni, olyan kényszerű is hogy sokszor és sokat kell tanulni, ujratanulni. Mindez visszatükröződik abban, ahogyan az egyes országok birkóznak a permanens képzés gyakorlati megvalósításával.

A Szovjetunióban előbb valósult meg a munka melletti iskolázás óriási méretű szervezete, mintsem divatba jött a permanens képzés eszméje. Így érthető, hogy a szovjet szakirodalom a permanens képzést sokáig azonosította a dolgozók esti iskoláival.

A magasan szervezett szovjet esti iskolarendszer mellett az intézményes felnőttoktatás másik klasszikus formája a népfőiskola, amely Dániában született, de elterjedt egész Skandináviában és a német nyelvterületeken /az NDK-ban is vannak népfőiskolák/.

Az említett országokban a népfőiskoláktól függetlenül is terjednek a szabályos nappali iskolák esti tagozatai és a szakképző bázisok. Ez utóbbiak annak köszönhetik egyre növekvő látogatottságukat, hogy részint önszántukból, részint a munkaközvetítő irodák ösztönzésére ide iratkozhatnak be a munkanélküli fiatalok /ilyenek az angol "továbbképző college"-ok/.

A szakképzettség helyzete Magyarországon

Az iskolázottság emelkedése együttjárt a közép- és felsőfokú végzettségűek szakmai csoportok szerinti strukturájának alapvető átalakulásával. Ez elsősorban a műszaki és mezőgazdasági jellegű érettséggel rendelkezők arányának igen nagymértékű növekedésében nyilvánult meg: arányuk 1949-ben 6,7 %, 1970-ben 26,2 %.

Ez az arányváltozás az érettséggel mint legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők számának megháromszorozódása során következett be; 1949-ben 250,5 ezer főnek volt ilyen végzettsége, 1970-ben pedig 779,6 ezer főnek,

A felsőfokú végzettségűek száma 1949 és 1970 között 96,6 ezerről 295,3 ezerre növekedett, a férfiak aránya a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkön belül az 1949. évi 83,4 %-ról 1970-ig 68,8 %-ra csökkent. A szakmai csoportok szerinti strukturaváltozást elsősorban a műszaki és mezőgazdasági végzettségűek /9,3 %-ról 18,5 %-ra/ valamint a pedagógusok /22,9 %-ról 33 %-ra/ arányának növekedése és az állami-jogtudományi, valamint egyéb végzettségűek arányának csökkenése /41,3 -ról 18,5 %-ra/ jellemzi.^{17.}

¹⁷Forrás: Monigl István: A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata. Akadémiai Kiadó, 1979.

A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettsége korcsoportok és nemek szerint
/a megfelelő korúak százalékában/ 1970-ben Magyarországon

9.sz. táblázat						
Korcsoport	Legalább 8 ált.	Legalább érettségi		Felsőfokú oklevél		
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
15-19	88,7	92,2	7,2	10,7	-	-
20-24	89,9	92,0	26,6	36,5	2,8	3,0
25-29	81,5	82,3	24,2	27,3	8,1	6,7
30-34	70,4	69,0	22,2	20,4	7,1	3,8
35-39	61,2	53,7	20,6	13,3	8,6	3,3
40-49	47,7	34,2	15,2	8,8	7,2	2,0
50-59	30,4	21,6	13,0	5,3	5,4	1,3
60-x	17,2	15,3	8,6	3,2	4,0	0,8

Forrás: Moniği István: A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata.
 Akadémiai Kiadó, 1979., 81. old.

25 év alatt a 8 általánosnál alacsonyabb iskolázottságúak aránya 82,0 %-ról 47,4 %-ra csökkent, az érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 4,4 %-ról 15,7 %-ra növekedett. Ez a növekedés természetesen elsősorban azokat a fiatalabb korosztályokat érintette, amelyek tanulmányukat 1950, illetve 1960 után végezték. /Lásd a 9. sz. táblázatot./

A népesség általános iskolázottságának és szakképzettségének statisztikai számbavétele általában nem tartalmazza a szakmunkásiskolai bizonyítvánnyal mint legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket. Ennek oka az, hogy a szakmunkásiskolai képzés csak az utóbbi egy-másfél évtizedben vált az oktatási rendszer szerves részévé, ugyanakkor az ilyen végzettség - az 1950-es évek végétől - már érdemi része a népesség iskolázottságának. Az 1970-es népszámlálás idején a szakmunkásiskolai bizonyítvánnyal mint legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők az alábbi módon oszlottak meg. /Lásd a 10. sz. táblázatot./

A szakmunkásiskolai bizonyítvánnyal rendelkezők megoszlása

nemek szerint Magyarországon 1970-ben /fő; %/

Megnevezés	10. sz. táblázat					
	1. évfolyammal		2. évfolyammal		3. évfolyammal	
	fő	%	fő	%	fő	%
Férfi	11 012	37,8	31 868	54,3	296 626	81,8
Nő	18 118	62,2	26 726	45,7	66 152	18,2
Együtt	20 130	100,0	58 494	100,0	362 778	100,0

Forrás: Moniál István: A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata.

Akadémiai Kiadó, 1979., 83. old.

A szakmunkásiskolai bizonyítvánnyal rendelkezők között a férfiak igen magas aránya alapvetően azzal függ össze, hogy hazánk termelőerőinek adott fejlettségi fokán - ezt ebben a vonatkozásban elsősorban a technikai színvonal fejezi ki - a szakmunkáspályák jelentős része csak férfiakat foglalkoztathat. Alapvetően ebből következik, hogy a nők aránya a szakmunkásképzésben alacsony és csak igen lassan emelkedik; ez a lassú emelkedés az adott iskolarendszerben meghatározza a lányok - fiúkénál így szükségképpen alacsonyabb - továbbtanulási arányát az általános iskola befejezése után.

III. Közüktatási rendszerünk története és funkciózavarai

1. Történeti áttekintés

a/ Az első világháborúig tartó periódus

A gazdaság és műveltség kölcsönös meghatározottsága összefüggésében felesleges visszanyulni a tőkés viszonyok s azon belül is az ipari forradalom nyomán kiépített tömegoktatás kialakulása előtti időszakra. Vizsgálatunk szempontából elegendő kiindulás, hogy az ipari forradalom előtt, amikor a túlnyomóan mezőgazdasági lakosság a család gyakorlatában sajátította el az élethez szükséges tradicionális szakmai - mezőgazdasági, de bizonyos ipari - és mindennapi gyakorlati társadalmi ismeretek minimumát, amikor a szűk ipari népesség szakmai képzésének - legalábbis Európa nagy részén és Magyarországon is - merev és szigorú kereteket teremtettek a céhek, a rendkívül szűk egyházi és világi uralkodó adminisztrációs elit kiképzéséhez elegendő volt az egyetemekre /és egyházi intézményekre/ épített elitképzés.

A XVIII. század vége és az I. világháború közötti periódusban azonban nélkülözhetetlenné vált a modern tömegoktatás. Ez alig tett többet ebben az első periódusban, mint hogy - teljesen vagy részlegesen - felszámolta az analfabétizmust. Ha meggondoljuk, hogy a XIX. század elején Európa lakosságának még mintegy kétharmada írástudatlan volt, ez nem is kevés, hiszen ha az írni-olvasni tudás és az egyéb elemi ismeretek önmagukban nem is jelentenek sokat, mégis ez teremtett alapot minden to-

vábbi előrehaladáshoz.

A XIX. századi világ leggazdagabb és legfejlettebb országai közül gyakorlatilag Anglia, Hollandia, Svájc és Németország tudta csak maradéktalanul felszámolni az analfabétizmust és általánossá tenni az alapfoku képzést a XX. század elejéig. Ha még a fejlett európai centrum alapfoku iskolázási eredményei is hézagosak voltak századunk elején, az elmaradott európai periféria bizony nem sokat tudott felmutatni. Szerbiában és Romániában a lakosság közel 80 százaléka, az európai Oroszország lakosságának pedig 70 százaléka még változatlanul írástudatlan volt.

A XIX. század hetvenes éveiben a legjobb iskolázási arányt /iskolai tanulók az összes népesség százalékában/ elért országokhoz képest Ausztria teljesítménye 50 százalékos volt. Ehhez közelített a magyar, valamint kissé elmaradva a spanyol is. Görögország azonban még 30 százalékot sem ért el, Portugália pedig mindössze 17 százalékos szintet képviselt. A magyarországi eredmények az európai tablóban tehát jó közepes színvonalat tükröznek, közelebbit a fejlettebb országokéhoz, mint az elmaradottakéhoz. Tekintsük át ezt közelebbről.

A kötelező és ingyenes népoktatás bevezetése Mária Terézia Ratio Educationisához nyulik vissza, de a modern tömegoktatás valódi alapjait csak Eötvös József európai színvonalu, 1868. évi 38. törvénycikke vetette meg. Igaz, hogy 1869-ben még a tanköteles koru gyermekek fele sem látogatta az iskolákat, és 1870-ben a lakosság mindössze 31 százaléka tudott írni és olvasni, de ezt követően az analfabétizmus felszámolása rohamosan meg-

gyorsult. Az első világháboru előtt csaknem 18.000 elemi iskolában 44.000 tanító az iskolaköteles koruak majdnem 90 százalékát tanította, és az iskolaköteles koru népesség több mint kétharmada már tudott írni és olvasni. Az analfabétizmus egyre inkább az idősebb generációkra szorult vissza. A kereső népesség körében még kedvezőbb volt a helyzet, hiszen a gazdasági igényekből adódóan az iparban foglalkoztatottak között már csupán 12 százalék, a közlekedésben, kereskedelemben és hiteléletben pedig kevesebb mint 10 százalék volt az írástudatlanok aránya. Csupán a mezőgazdaságban találhatók még kedvezőtlenebb körülmények: itt az írástudatlanok aránya megközelítette a 40 százalékot. Ebből is látható, hogy a lakosság tömegeinek elemi szintű felkészítését célzó népiskolai tömegoktatás elsősorban azt szolgálta, hogy a lakosságot alkalmassá tegye a modern gyári, szolgáltatási munkaterületeinek ellátására, illetve az e területeken szükséges szakismeretek befogadására.

Ennek megfelelően az elemi képzés a legnagyobb tömegek számára nemcsak alapot nyújtott, hanem egyben a szervezett iskolai képzés befejezését is. A továbbtanulás csupán kicsiny töredék útja volt. A középfoku iskolázás rendkívül lassan terjedt el, és a világháboru előtt is a megfelelő korosztálynak csupán 5 százalékát érintette. Ellentétben a tömeges népoktatással, a falu osztatlan, zsúfolt iskoláival, a középiskolák - főleg a gimnáziumok - jól felszerelt intézeteiben 20 tanuló sem jutott egy osztályteremre, s az egy tanóra jutó tanulók száma nem haladta meg a 14 főt. Valódi elitképzés volt ez, a kor szintjén magasrendű tantervek alapján, jól képzett tanerőkkel,

magas követelményekkel. Az európai színvonalon álló magyar középiskolai rendszer hagyományos latinos képzési strukturájával természetesen nem volt gazdasági irányultsága. A középiskolai végzettségűek elsősorban a közszolgálati területeken, esetleg a kereskedelemben, a bankokban helyezkedtek el, s 15 százalékukat sem találhatjuk az ipar és a mezőgazdaság területén.

E szűkkörű középiskolai elitképzés a legszorosabb összefüggésben állt a felsőfoku oktatással, annak előkészítője volt. Az egyetemi oktatás exkluzív jellegére utal, hogy a mintegy 90.000 középiskolai hallgatóhoz képest is igen kevés, az első világháború előtti csúcsponton is mindössze 14 ezerre emelkedő egyetemi hallgatói létszám inkább az egyetemi oktatás régi, középkorig nyúló jellegére utal, semmint a modernizálódó gazdaság és társadalom követelményeit tükrözné. Ezt támasztja alá az egyetemi oktatás rendkívül elmaradott, hagyományos szerkezete is. Századunk elején a magyar egyetemi hallgatók 15 százaléka teológus, 43 százaléka pedig jogász volt. /Maga a "jogász" kategória, sőt a képzés tartalma korántsem azonosítható a maival./ Az orvos- és gyógyszerészhallgatók aránya 20 százalék körül mozgott, a mérnökhallgatóké 12 százalékot sem ért el. Az egyetemi végzettségűek rendkívül szűk köre és korszerűtlen képzési strukturája folytán a felső szintű képzés gazdasági jelentősége elenyésző volt, a termelő ágazatokban foglalkoztatottak körében arányuk százalékosan ugyezólván ki sem fejezhető.

b/ Közoktatás a két világháború között

A XX. század elejétől és különösen a két világháború között az európai oktatási rendszer s ezzel a népesség általános műveltségi színvonala rendkívül nagy előrehaladásról tanuskodott. Ennek gazdasági alapját, igényét elsősorban a nehézipar rohamos térhódítása, az ipar szerkezetében bekövetkező lényeges átalakulás és a gyakran "második ipari forradalomnak" is nevezett hatalmas technikai előrehaladás határozta meg. Ez nemcsak azzal járt, hogy a XIX. századi vállalati formákat, a kisszerű "tulajdonosi vállalatot", vagy a még mindig egyszerű, alapjában a vállalkozó által irányított "vállalkozói vállalatot" egyre jobban felváltották a modern, hivatásos szakemberek vezetésére bízott "menedzseri vállalatok", amelyek igen bonyolult szerkezetűek voltak /a hosszú távu döntések, fejlesztési tervek csakugy, mint a gyártmányokkal összefüggő kutatások elkülönültek az operatív termelési és termelésirányítási folyamatoktól/. Kialakult a nagyszériás tömegtermelés és a tudományos üzemszervezés.

Mindezzel magyarázhatóan már nem volt elegendő a XIX. századra szabott elemi népoktatás, az általános írni-olvasni-számolni tudás alapképzése. Rohamosan terjedt a középfoku képzés, és a század közepére, a II. világháború éveire Nyugat-Európában a megfelelő korosztálynak már 2/3-a, 3/4-e középfoku végzettséggel rendelkezett. A fejlett tőkés világban tehát valamiféle második képzési forradalomról beszélhetünk, még akkor is, ha az oktatás tartalmában ez jóval kevésbé jelentkezett, mint kereteinek minden irányu kibővülésében.

Érdemes itt összehasonlítást tenni a kevésbé fejlett európai országok között is, külön kiemelve Magyarország helyzetét. /Lásd a 11. sz. táblázatot./

Sorrend és pontszám az oktatási és kulturális színvonalban
10 országban /1920-1937 között

11. sz. táblázat

Országok az 1920. évi sorrend szerint	1920		1929		1937	
	sor- rend	pont- szám	sor- rend	pont- szám	sor- rend	pont- szám
Csehszlovákia	1	31	1	22	1	65
Magyarország	2	13	2	20	2	35
Olaszország	3	6	4	4	3	27
Lengyelország	4	5	3	6	4	22
Spanyolország	5	4	5	3	7	18
Bulgária	6	3	10	2	6	21
Görögország	7	3	8	2	9	16
Románia	8	3	6	3	5	22
Jugoszlávia	9	3	7	2	8	18
Portugália	10	3	9	2	10	5

Forrás: Csernok A.-Ehrlich É.-Szilágyi Gy.: Infrastruktúra.
Korok és országok. Kossuth Könyvkiadó, 1975., 136. old.

Ebben az időszakban Magyarországon is jelentős menyiségi elő-
rehaladásról adhatunk számot /bár ez nem párosult minőségi vál-

tozással/. A képzési keretek kibővülésére utal, hogy a két világháború között a tanköteles korosztályoknak már 92 százaléka járt iskolába. Az oktatás körülményei is javultak, a viszonylag jelentősebb iskolaépítési tevékenység nyomán az egy tanteremre jutó tanulók száma 60-ról 40-re csökkent, az egy tanerőre jutó tanulók létszáma 80-ról 42-re mérséklődött. Ez azonban nem változtatott azon, hogy az iskolai képzés továbbra is elsősorban a 4-6 elemi osztály elvégzésére korlátozódott. Míg az első osztályokban általában 200.000 gyermek kezdte meg tanulmányait a harmincas években, addig a VII-VIII. osztályoknak megfelelő szintű fokozatokban mindössze 35.000 fő körüli tanulói létszámot találhatunk.

A foglalkoztatottak képzettségi strukturája Magyarországon
1920-1930 között /százalék/

12. sz. táblázat

Megnevezés	Analfabéták		Elemi iskola						Középisk.	
			1-5		6-7		8		1-4 ¹⁸	
	%		osztályát végzettek aránya							
			1920	1930	1920	1930	1920	1930	1920	1930
Mezőgazd.	14,7	11,3	40,5	37,5	43,7	49,8	0,6	0,8	0,1	0,1
Ipar	4,6	3,4	34,3	32,2	49,6	50,1	8,2	10,2	1,0	0,9
Közlekedés	4,9	1,9	25,6	26,7	38,8	40,6	18,5	19,0	2,4	2,1
Keresked.	6,2	2,5	22,9	21,7	31,5	34,6	21,1	22,4	3,6	3,1
Közszoig.	1,5	1,4	11,6	12,0	18,5	18,7	14,1	13,8	4,9	3,9
Egyéb	13,3	13,0	42,1	36,1	36,6	33,8	3,9	3,9	0,6	0,5
Összes fog-	11,5	8,1	36,6	34,5	42,3	45,7	4,6	5,8	0,8	0,8
lalkoztatott										

18 Az akkori rendszer szerint 5-8. osztály

Forrás: Csernok A.-Ehrlich É.-Szilányi Gy.: Infrastruktúra.

Korok és országok. Kossuth Könyvkiadó, 1975., 137. old.

Mint a 12. sz. táblázat alapján megállapítható, az iskoláztatás fejlődése azzal járt, hogy a keresők körében majdnem eltűntek az írástudatlanok, jelentősebb számban már csak a mezőgazdaságban voltak találhatók, de ott sem haladták meg a keresők 15 százalékát. Hozzátehetjük azonban, hogy a foglalkoztatottak képzettségi szintje a XX. század közepéig is rendkívül alacsony maradt, hiszen ha az analfabéták aránya az összes foglalkoztatottnak már csak alig több mint 3 százalékát tette is ki, további 25 százalék csak I-V. osztályt végzett, és a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek aránya megközelítette a foglalkoztatottak 80 százalékát. A középiskolát végzettek aránya a keresők körében még mindig elenyésző maradt, mindössze 3 százalék körül mozgott. A két világháború között végbement lassu előrehaladás tehát tulajdonképpen nem tartott lépést a kor növekvő képzési követelményeivel, csupán az I. világháború előtti elmaradás egy részének utólagos pótlásához volt elegendő.

c/ Közoktatásunk a felszabadulás után

A felszabadulást követő első évektől hatalmas lendülettel, úgyszólván egyidejűleg indult meg a sokféle tennivaló megvalósítása. Az Eötvös-féle iskolatörvényhez fogható hatású új rendelkezések a közel évszázados kereteket is átalakították. Mindenek előtt megszüntették az alapképzés régi, alacsony színvonalu

4-6 osztályos rendszerét és az erre épülő polgári iskolai zsákutcát, s kialakították a 8 osztályos általános iskolai egységes alapképzés rendszerét. Lényeges előrehaladásra utal, hogy mind többen végezték el az általános iskola nyolc osztályát /a hatvanas évek végén például a nyolcadik osztályt elvégzett 180.000 tanuló már megközelítette az első osztályba lépők számát/. E történelmi előrehaladás összekapcsolódott a képzés lényeges tartalmi fejlődésével, javultak az oktatás feltételei, emelkedett a tanerői létszám. Az iskola zsúfoltsága azonban nem mérséklődött. Mindennek nyomán a kereső népesség iskolázottsága ugrásszerűen emelkedett. Az írástudatlanok aránya 1 százalék alá szorult, és az 1970. évi népszámlálás adatai szerint a mindössze 1-5 általános iskolai osztályt végzettekkel együtt is csak az összes keresők 1/10-t érték el. Igaz, hogy a többieknek több mint 1/4-e csak a VI-VII. osztályig jutott el, de közel 40 százalék már nyolcosztályos végzettséggel rendelkezik. /Lásd a 13. sz. táblázatot./

Az általános iskola nyolc osztályánál alacsonyabb végzettségű népesség aránya korcsoportonként /1960., 1970./

13. sz. táblázat

Év	15-19	20-24	25-29	30-39	40-59	60 éves és idősebb	15 éves és idősebb
	é v e s						
	népesség aránya százalékban						
1960	27,6	38,1	52,2	68,2	80,5	86,6	67,1
1970	9,3	8,4	17,4	36,9	65,7	83,4	48,3

Forrás: Dr. Szakasits D. György: Magyarország és a tudományos technikai forradalom. Kossuth Könyvkiadó, 1973., 172. old.

Hasonlóan nagy horderejű változás a középfoku oktatás tömegessé válása is. A megfelelő korosztály mintegy 10 százalékát bevonó középfoku elitképzés helyett 1960-ra már a korosztályok 1/3-a tanult középiskolában. Talán éppen ez a rohamos fejlődés szolgált alapul 1961-ben olyan döntésekhez, amelyek a kötelező középiskolai képzés bevezetését deklarálták, és egyben az iskolás korhatárt azonnal 16 évre emelték. Az ezután eltelt másfél évtized azonban sajnos nem jelentette e tendenciák folytatását, hiszen 1970-ben a megfelelő korosztályoknak már csak alig több mint 1/4-e, 1974-ben pedig 23,6 százaléka tanult középiskolában. /Erről a problémáról még lást később./

Az ötvenes években a középiskolai képzés terjedése még elsősorban a hagyományos gimnáziumi formára épült. Az 1961. évi iskolai reform nemcsak általánossá akarta tenni a középiskolai képzést, hanem szerkezetét és tartalmát is meg akarta változtatni. Ezt szolgáltatta a gyakorlattal és a szakmatanulással való kapcsolat megteremtésére irányuló törekvés, az ún. 5+1-es oktatási rendszer bevezetése és a különböző típusú szakközépiskolák előtérbe állítása. Az intézkedések nyomán a gimnáziumban tanulók arányának állandó csökkenése figyelhető meg: a gimnáziumi tanulók aránya az 1960. évi több mint 70 százalékról 1965-re már csak 62, 1970-re 53, 1974-re alig több mint 48 százalékra csökkent a középiskolások között, míg a különböző szakközépiskolákban tanulók aránya 30 százalékról közel 52 százalékra ugrott. A középiskola nagy mértékű tömegesedése sem változtatott azonban azon, hogy végülis a továbbtanulási előkészítés, az álta-

lános alapozást és nem közvetlen szakmatanulást szolgáló iskolázás, ami leginkább a gimnáziumokban valósul meg, ugyszólván változatlan keretek között, a korosztály 10 százaléka körül mozgó, vagyis a felszabadulás előtti középiskolai arányt konzerváló elitképzésként különül el.

A felsőfoku képzés is jelentős előrehaladást tett a tömegessé válás útján. Ez már a létszámból is kitűnik. 1900-ban és 1920-ban egyaránt kereken 10 ezren, 1938-ban 11 ezren tanultak felsőfoku intézményekben. Ez a létszám már 1949-re megkétszereződött, 1960-ra ismét, 1974-re pedig ez utóbbihoz képest is kétszeresére ugrott: a felsőfoku intézmények hallgatóinak száma ekkor meghaladta a 100.000 főt. A minden más iskolatípusnál gyorsabb számszerű növekedés ellenére, a megfelelő korcsoportokat figyelembe véve, a korosztálynak csak nem egészen 7 százaléka részesült felsőfoku oktatásban. Ez nagyságrendileg alacsonyabb az európai szintnél. Az észak-európai 16-18 százalékos és a nyugat-európai 10-16 százalék közötti arányt az óriási hátránnyal indult szocialista országok is megközelítették a maguk 10-15 százalék körüli felsőoktatási arányával. Hazánk közoktatásának ezt az ugrásszerű fejlődését az alábbi táblázat mutatja.

A lakosság iskolázottságában beállt változások a népesség
százalékában 1949 és 1970 között¹⁹

14. sz. táblázat

É v	15	18	25
	éves és idősebb népességből		
	legalább az ált. iskola nyolc osztályát elvégezte	legalább érettségizett	egyetemi, főiskolai oklevelet szerzett
1949	20,6	5,5	1,7
1960	32,8	8,8	2,7
1963	38,2	10,0	2,9
1968	49,0	15,0	4,0
1970	51,7	15,6	4,3
1970/1960	172,6	192,4	171,5
/százalék/			

¹⁹ Az alacsonyabb végzettségűek számában a magasabb végzettségűek is szerepelnek.

Forrás: Dr. Szakasits D. György: Magyarország és a tudományos technikai forradalom. Kossuth Könyvkiadó, 1973., 172. old.

2. Funkciózavarok jelenlegi közoktatási rendszerünk társadalmi-gazdasági feladatainak ellátásában

Közoktatási rendszerünk fejlődése olyan szakaszhoz érkezett, amikor halaszthatatlanná vált az iskolai munka tartalmát és metodikáját, továbbá a közoktatási rendszer strukturáját egya-

ránt érintő változások bevezetése. Iskolánk nem tudja kielégítően teljesíteni számos alapvető társadalmi feladatát. Zavarok mutatkoznak a munkamegosztásra felkészítő funkció teljesítésében, a mobilitási folyamatok pedagógiai befolyásolásában, a szocializációs funkciók betöltésében.

A művelődési egyenlőtlenségek a szocialista fejlődés útján haladó társadalomban is ujratermelődnek. A szocialista társadalom nem abban különbözik a megelőző társadalomtól, hogy képes semlegesíteni, illetve felszámolni mindazon társadalmi körülményeket, amelyek objektív egyenlőtlenségeket okoznak a kultúrához való viszonyban. A döntő különbség egyfelől az, hogy a szocializmus felszámolja a kulturális monopólium vagyoni- és osztálykiváltságokhoz kötött, nyílt formáit, másrészt korlátok közé vonhatja és fokozatosan enyhítheti az objektív eredetű egyenlőtlenségek hatásait. Ilyen módon a szocialista társadalomban a művelődési egyenlőtlenségek leépülésének tendenciája dominál. E tendencia azonban nem érvényesült töretlenül.

A társadalom strukturális viszonyainak hatásai ugyanis szükségképpen lecsapódnak a pedagógiai intézményekben. Nem létezik semmiféle olyan pedagógiai eszközrendszer, amely meggátolhatná az iskolához képest külső társadalmi viszonyokból eredő egyenlőtlenségek iskolán belüli leképeződését, s garantálná, hogy a kedvezőbb helyzetben lévő rétegek előnyösebb helyzetüket az iskolán keresztül ne örökössék át.

Az iskola tevékenységét tehát a szocialista társadalom körülményei között is közvetlenül behatárolják a társadalom adott struk-

turális viszonyai. A pedagógiai tevékenység társadalmi determináltsága egyfelől azt jelenti, hogy az iskolában nevelt személyiség fejlődésében az iskola által kevésbé befolyásolható társadalmi - családi tényezők töltenek be meghatározó szerepet. Az iskolának egyszerűen nem áll módjában megváltoztatni azokat a társadalmi körülményeket, amelyek az esélyek egyenlőtlenségét és az iskolához való egyenlőtlen viszonyt determinálják. Ezért az objektív eredetű esélyegyenlőtlenségek pedagógiai eszközökkel erősen korlátozott mértékben befolyásolhatók. Másfelől az iskolához való egyenlőtlen viszony abban jut kifejezésre, hogy a különböző társadalmi rétegek gyermekai szükségképpen egyenlőtlen mértékben profitálnak az iskola tevékenységéből, s ezáltal a szociális eredetű előnyök és hátrányok az iskolán keresztül is átörökítődnek. A regionális különbségek, a város és falu között meglévő különbségek, az egyes körzetek lehetőségeiben fellelhető eltérések illusztrálására kiválóan alkalmasak Kozma Tamás összehasonlító vizsgálatának eredményei.²⁰

A feszültségek két alaptípusát mindenképp célszerűnek tűnik mind az elemzés, mind a fejlesztési feladatok kijelölése szempontjából egymástól elkülönítetten kezelni. Egyfelől ugyanis léteznek olyan ellentmondások, amelyek elsősorban az oktatási rendszeren belüli okokkal /az iskola működési feltételeivel, a pedagógiai folyamat tartalmával és metodikájával/ függenek össze, s így közoktatáspolitikai és pedagógiai eszközökkel nagyrészt feloldhatók. Másrészt megkülönböztethetők olyan funkciózavarok, ame-

²⁰ Kozma Tamás: Az oktatás távlati fejlesztésének eltérő területi feltételei. Közgazdasági Szemle, 1980. 12. szám.

lyek eredendően nem a közoktatási rendszer működésének termékei, hanem az iskolához képest külső társadalmi, gazdasági viszonyok szükségszerű pedagógiai megnyilvánulásai. Ezeknél az iskola felelőssége és a pedagógiai befolyásolás lehetősége egyaránt erősen korlátozott, de magatartása sohasem közömbös, mert az ilyen ellentmondások enyhülhetnek vagy éppen konzerválódhatnak és fel erősödhetnek a pedagógiai hatások következtében.

Az oktatásfejlesztés szempontjából leghátrányosabb körzetek

15. sz. táblázat

Középfoku körzet	A szekunder foglalkoztatottak aránya /százalék/	A tercier ágazatokban foglalkoztatottak aránya /százalék/	A szel- lemi dol- gozók aránya /százalék/	A közép- foku szakkép- zés vá- lasztéka	Az érettségi- zettek száma a 18 éven fe- lüliek szá- zalékában	
					1960	1970
Berettyó- ujfalui	22	22	16	14	5,9	6,8
Encsi	29	15	15	3	3,6	7,0
Hevesi	30	19	13	0	2,4	5,8
Kiskőrösi	17	13	9	15	3,1	6,5
Kunszent- miklósi	30	20	15	9	3,6	6,4
Lenti	36	15	14	0	3,0	7,2
Mezőkovács- házi	21	20	15	10	3,5	7,5
Nyírbátori	28	17	12	9	3,0	7,0
Püspökladányi	22	27	15	11	3,1	6,8
Sárbogárdi	25	27	15	0	3,2	8,3
Siklósi	25	25	17	1	3,9	8,3

Forrás: Kozma Tamás: Az oktatás távlati fejlesztésének eltérő területi feltételei. Közgazdasági Szemle, 1980. 12. szám.

a/ A társadalmi egyenlőtlenségek hatásainak enyhítése

A művelődéshez, a kultúra közvetítőihez való viszonyban megnyilvánuló egyenlőtlenség a rétegzett társadalmak szükségszerű kísérő jelensége, szociológiai ténye. A művelődési egyenlőtlenség végső gyökerei a társadalom tagozódását kiváltó munkamegosztási és elosztási viszonyokban, s ezekkel összefüggésben regionális, illetve a város és falu közötti különbségekben - egyenlőtlenségekben rejlenek. Alapvetően a gazdasági-társadalmi tényezőkre vezethető vissza, hogy a társadalmi osztályok és rétegek minőségileg különböző viszonyt építenek ki a kultúra közvetítőivel /köztük az iskolával/ és eltérő művelődési esélyekkel rendelkeznek

b/ Felkészítés a társadalmi munkamegosztásra

A közoktatás másik alapvető funkciója, hogy a társadalmi munkamegosztásra készít fel. A munkamegosztási viszonyokra azonban a társadalmi egyenlőtlenségek egész rendszere épül. Amikor az iskola a különböző képzettséget igénylő és egymástól többé vagy kevésbé elütő társadalmi pozíciókra készít fel, közvetlenül is részt vállal a társadalmi rétegződés ujratermelésében. Mindez az iskola szelektáló funkciójával kapcsolódik a legközvetlenebbül egybe. A szelekció ténye maga is annak kifejeződése, hogy a szocialista társadalom még nem nyújthat mindenki számára azonos iskolai végzettséget és képzettséget, nem teheti teljesen nyitottá az iskolarendszeren való végighaladást. Az iskola szükségképpen szelektál, s a szelekciós folyamatban elvileg egyenlő mércét alkalmaz. Az egyenlő mérce elvileg helyeselhető, de mert a képes-

ségek fejlettségét és a tanulmányi eredményeket az örökölt és egyenlőtlen társadalmi - művelődési feltételek erőteljesen befolyásolják, az egyének pedagógiai kiválasztása vagy kiválasztódása társadalmi szelekcióvá válik.

A vázolt ellentmondások gyökere megintcsak társadalmi eredetű, s nyilvánvalóan nem oldható fel pusztán a pedagógia eszközeivel. A szelektáló funkció ugyanis szervesen összefügg a munkamegosztás mai differenciáltságával, továbbá azzal a körülménnyel is, hogy a magasabb iskolai végzettséget és szakképzettséget igénylő munkahelyek erősen korlátozott mértékben állnak rendelkezésre. A továbbtanulási igények - főként a felsőfoku továbbtanulás vonatkozásában - rendszerint meghaladják a lehetőségeket. E körülmények egyfelől kiváltják a szelekciós kényszert, másfelől csökkentik a kedvezőtlenebb starthelyzetből indulók továbbtanulásának esélyét.

A művelődési esélyek reális egyenlőségének megvalósulását nem az oktatási rendszertől, hanem a társadalmi rétegek objektív viszonyaiban meglévő egyenlőtlenségek fokozatos megszűnésétől várjuk. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy az iskolarendszer csupán passzívan elszenvedti a társadalmi viszonyok mindenkori hatásait, és nem tölthet be semminemű aktív és viszonylag önálló szerepet a társadalmi, művelődési egyenlőtlenségek leépítésében.

Elvileg az a kívánatos, hogy az iskola a mindenkori társadalmi-művelődési viszonyok puszta leképezése helyett az egyenlőtlenségek fokozatos felszámolását segítse elő. E funkció teljesítése a felnövekvő generációk iskolázottsági-műveltségi színvonalának

emelésével fonódik elsősorban egybe. Jóllehet, az azonos iskolázottsági szint sem szünteti meg a társadalmi rétegeket elválasztó különbségeket, feltehető, hogy az iskolázottsági különbségek szélsőséges formáinak felszámolása, továbbá a középfokú oktatás egyre általánosabbá tétele érezhetően enyhíteni fogja az iskoláztatási esélyegyenlőtlenségeket. Ily módon tehát a közoktatási rendszer alapvető társadalmi feladata a következőképpen körvonalazható: segítse elő, hogy a különböző társadalmi osztályokhoz és rétegekhez tartozó generációk körében az iskolázottsági különbségek csökkenő mértékben termelődjenek újra, s ezáltal a társadalmi csoportok - az iskolázottsági-műveltségi szint tekintetében - közelebb kerüljenek egymáshoz.

Gyakran tapasztalható az a jelenség, hogy a formálisan azonos iskolai végzettség minőségileg különböző műveltségi szinteket takar, s e különbségek a társadalmi rétegződés mentén tapinthatók ki elsősorban. Ez egyfelől azzal függ össze, hogy a középiskola mostani három típusa minőségileg különböző általános műveltséget közvetít, s ráadásul az egyes iskolatípusok belülről is erősen hierarchizáltak. A középiskolai tanulók többsége csupán egy redukált középfokú általános műveltség megszerzéséhez juthat el. A középfokon továbbtanulók felét ugyanis olyan iskolatípusban képezzük /3 éves szakmunkásképző iskola/, amely jórészt az általános iskola közismereti anyagát ismétli meg, s a tanulók jelentős része 11 évi tanulás során sem tesz szert azokra az alapvető ismeretekre és készségekre, amelyek nélkülözhetetlenek a kultúra önálló elsajátításához.

E helyzetet lehetetlen megváltoztatni csupán az iskolai oktatás további extenzív kiterjesztésével, a középfoku oktatás általánossá tételével. Az iskoláztatás kiterjesztése csupán szükséges, de távolról sem elégséges feltétele a művelődési egyenlőtlenségek csökkentésének. Lényeges előrehaladást csakis akkor remélhetünk, ha az iskolarendszert alkalmassá tesszük az egyenlőtlenségek hatásainak enyhítésére. Ez viszont a közoktatási rendszer alapvető tartalmi és strukturális reformját igényli.

c/ Az iskola szerepe a mobilitásban, a mobilitási funkció pedagógiai tartalma

Ma már közhelyszerű az a megállapítás, hogy az iskolarendszer megkülönböztetett szerepet tölt be a társadalmi mobilitás katalizálásában. Szó sincs azonban arról, hogy az iskola autonóm módon befolyásolhatná a mobilitási folyamatokat. Valójában a folyamatokat az iskolához képest külső társadalmi szonyokban lezajló változások szabályozzák. Maga a közoktatási rendszer pedig csupán a mobilitás "közvetítőjének" szerepét tölti be. Ezért a közoktatási rendszer mobilitási funkciójának lényegét csakis azokkal a jelenségekkel és folyamatokkal összefüggésben lehet feltárni, amelyek a társadalmi, gazdasági viszonyokban mennek végbe.

A szocialista társadalmi viszonyok kialakulása és konszolidálódása nyomán /a hatvanas évek eleje óta/ bizonyos változások következtek be a társadalmi mobilitásban. Így például nőtt a szakértelmiségi rétegek belső ujratermelődése, zártsága. A munkás-

és parasztszármazásuak beáramlása a vezető és értelmiségi rétegbe a felszabadulást követő másfél tizedben erősen megnőtt, azonban a hatvanas években pályát kezdőknél ez a növekedés megállt, sőt azóta visszaesés következett be. Ugyanakkor az un. egylépcsős mobilitás esélyei tovább növekedtek. Például a szakképzetlen fizikai dolgozók gyermekeinek egyre növekvő része szakmai képzettséget szerzett.

Miután az elmúlt évtizedben a mobilitási esélyek a korábbinál egyértelműbben kötődtek a formális iskolai végzettséghez, olyan benyomás keletkezett, hogy az iskola domináló szerepre tett szert a mobilitási folyamatok befolyásolásában. Ugy tűnt, hogy az esélyegyenlőtlenségek bizonyos területeken tapasztalható növekedése alapvetően a közoktatási rendszer diszfunkcionális működésére vezethető vissza.

Valóban tapasztalható olyan összefüggés, hogy tipusosan azonos társadalmi helyzet esetén a magasabb iskolai végzettség kedvezőbb mobilitási esélyeket nyújt. Így például a csak 6-7 osztályt végzett segéd- vagy betanított munkás szülők gyermekeinek csupán egyharmada lett az utóbbi évtizedekben szakmunkás, míg az említett rétegekhez tartozó és legalább befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezők gyermekeinek mintegy kétötöde szerzett szakmát. A szülők alacsony iskolai végzettsége ma már szinte teljesen kizárja a töblépcsős intergenerációs mobilitás lehetőségét, sőt az egylépcsős mobilitás esélyeit és erősen csökkenti.

Bár az iskolai végzettség esélyeket differenciáló önálló szerepe egyértelmű, semmiképpen nem lenne helytálló az a következ-

tetés, hogy a mobilitási esélyeket elsősorban az iskolarendszer alakítja. A legújabb kutatási eredmények határozottan arra engednek következtetni, hogy az iskolarendszer szerepe csökken a mobilitási folyamatok befolyásolásában. Erre utal egyfelől az a körülmény, hogy a mobilitási esélyek némiképp differenciálódtak az elmúlt évtizedben, holott a rétegek iskolázottságának különbségei jelentékenyen mérséklődtek. Másrészt a kutatások azt igazolják, hogy az azonos iskolai végzettség távolról sem nivellálja a különböző társadalmi rétegekhez tartozók mobilitási esélyeit. Valójában az esélyek azonos iskolai végzettség esetén is erőteljesen differenciálódnak, de egyértelműen a társadalmi helyzet, a társadalmi származás mentén. Ez a felsőfoku végzettségűeknél a leginkább szembetűnően abban nyilvánul meg, hogy a fizikai dolgozó rétegekből származó diplomások többsége csak az alacsonyabb presztizsű szakértelmiségi rétegekbe jut be. A középiskolai végzettségűeknél pedig egyértelműen kitűnik, hogy az alönyösebb társadalmi helyzet növeli az ilyen képzettségűek vezető vagy értelmiségi munkakörbe kerülésének esélyeit. A Statisztikai Hivatal reprezentatív felmérései jól tükrözik a fenti jelenségeket.

/Lásd a 16. sz. táblázatot./

Mint a táblázatból kitűnik, a társadalmi csoportok közötti átlépéseknél a parasztságból a munkásságba, illetve a munkásságból és a parasztságból a vezetők, értelmiségiek és egyéb szellemi foglalkozásuak felé történő mobilitás dominál. A nemzedéken belüli mobilitás jellemzője pedig: még inkább túlsúlyban vannak az egymáshoz közel álló csoportok közötti mozgások, sokkal a valamelyik távolabbi csoportba való átlépés.

Társadalmi mobilitás a szülők társadalmi helyzete függ-
vényében /1973-as állapot/

16. sz. táblázat

Az apa társadalmi csoportja	Vez. és ért.	Egyéb szell. dolg.	Kisiparos	Szak. munk.	Betan. munk.	Seg. munk.	Mg. fiz. dolg.	Egyéb
Vezető és ért.	61,9	4,8	1,2	0,8	0,3	0,4	0,1	0,7
Egyéb szell. dolg.	17,2	12,2	4,7	2,8	2,5	2,6	0,7	3,9
Kisiparos	13,3	14,1	25,9	11,3	8,6	9,2	4,5	7,4
Szakmunkás	16,8	19,9	10,9	19,3	10,0	8,5	2,2	13,0
Betanított munk.	7,1	10,7	6,2	10,5	12,0	9,8	4,8	10,3
Segéd munkás	2,2	5,1	7,4	6,2	6,9	7,6	2,3	6,6
Mezőgazd. fiz. dolgozó	22,1	28,4	38,1	43,6	53,5	55,0	81,7	49,2
Egyéb	4,4	4,8	5,5	5,5	6,2	6,9	3,7	8,9

Forrás: Statisztikai évkönyv, 1975. Statisztikai Kiadó, Budapest, 1976. 34. old.

Feltehető, hogy a jövőben, amikor a középfoku végzettség egyre általánosabbá válik és a rétegek közötti iskolázottsági különbségek tovább mérséklődnek, a mobilitási esélyeket méginkább az iskolán kívüli faktorok alakítják, és a társadalmi helyzet determináló szerepe egyértelműbbé és egyúttal nyiltabbá is válik. Már ma is nyilvánvaló egyfelől az, hogy a formálisan azonos iskolai végzettség nem egyenliti ki a strukturális eredetű esélyegyenlőtlenségeket. Másfelől bizonyítottan tekinthető, hogy el-

sősorban a szülők objektív társadalmi helyzetétől, a társadalmi szerkezetben elfoglalt helyétől függ, hogy a gyermek egyáltalán milyen iskolai végzettségre tesz szert. Ilyen formában a végső következtetés az, hogy a mobilitási esélyegyenlőtlenség ek nem egyenlíthetők ki csupán a rétegek közötti iskolázottsági különbségek felszámolása útján.

d/ A tanulás-tudás különböző formái

Bár társadalmunk nyitott, mobilis és a demokratizmus mind magasabb formáit valósítja meg, az iskolafokozatok hierarchiája sértetlen maradt. Egy-egy felsőbb oktatási intézménytípus még a megfelelő tudás esetén sem adja meg a tanulási lehetőséget annak, aki az első fokozat elvégzését formálisan nem tudja bizonyítani. Ez a merevség egyrészt a régi, szelektív rendszer maradványa, másrészt abból a feltételezésből indul ki, hogy a tudás megszerzésének egyedüli helye csakis az iskola lehet. Ebből következik, hogy az oktatási irányítás és a pedagógiai kutatás csak a tanítás módszereivel foglalkozott mind ez ideig, az önálló tanulás technológiájával, az önállóságon alapuló tanulási stratégiák kifejlesztésével nem.

Máig is tartja magát az értelmiségi orientációju szemlélet, hogy csakis az iskola útján szerehető meg az az emberi érték, ami feltétlenül szükséges a teljes emberi szocializációhoz. Ez a felfogás a kulturális értékeket tartja elsődlegesnek, a munka gyakorlatában megszerzett tapasztalatokat kirekeszti az értékek köréből. Azt tartja normális utnak, hogy valaki 6 éves kortól pl.

25-26 éves korig megszakítás nélküli tanulással szerezze meg az értelmiségi munkához szükséges végzettséget, ezért jelentős áldozatokat is hoz. Normálistól eltérő és nemkívánatos e felfogás szemében a tanulmányok megszakítása a munkába lépés miatt, majd a tanulmányok folytatása. Éppen ezért nem gondoskodunk arról, hogy megteremtsük a lehetőséget a részleges munkavégzés melletti oktatási formáknak. Nem ismerjük fel eléggé annak a veszélyét, hogy az egyre szélesebb ifjúsági réteget jelentő egyetemi, főiskolai ifjúság tulságosan későn válik társadalmilag éretté, gyakorlati élettapasztalatok híján.

Elvileg elismerjük, hogy az emberi értékek, de még a tudás, műveltség elemeinek értékei sem az iskolai tantárgyak mereven kialakult rendje és súlya szerint mérhetők - a fakultativitást, a rugalmas belső arányu művelődést voltaképpen mégsem építettük be közoktatási rendszerünkbe /a középfoku szakképzésben még nyomokban sem található meg/. Máig sem találtuk meg a módját annak, hogy az iskolán kívül megszerzett tudás értékét az iskola bármilyen formában is elismerje.

Bár teljesen nyilvánvaló, hogy az átlagon felüli képességek művelése társadalmilag igen nagy fontosságu, az iskolai életben /pénzügyi feltételekben, megtervezettségben/, az irányításban /a felügyeletben, a szakköröknek az ifjúsági szervezet felelősségi körébe utalásával/ elsikkad e feladat szerepe, valójában az egyes tanárok személyes felelősségétől függ. Nem helyes, hogy a fogyatékosokkal való foglalkozás töredékét jelenti nálunk a kiemelkedőkkel való foglalkozás.

IV. A közoktatás távlati fejlesztése a társadalmi-gazdasági változások függvényében

1. Az iskolázottság- szakképzettség a következő évtizedekben

Az iskolarendszer távlati fejlesztésének irányát a társadalom munkaerő ujratermelésére vonatkozó vizsgálatok és elemzések tapasztalatai, valamint a társadalom fejlesztésének célkitűzései határozzák meg. Az oktatással szemben fokozódó társadalmi igényeket úgy lehet kielégíteni, hogy az iskolarendszert elsődlegesen tartalmában - esetenként szerkezetében - folyamatosan kell korszerűsíteni, a viszonylagos állandóság követelményét is érvényesítve. A követelmények között elsődlegesek a nevelés tartalmára és hatékonyságának fokozására irányuló igények. Az oktatásnak arra kell törekednie, hogy minden gyermek és ifju elérhesse azt a műveltségi szintet, amely a társadalmi munkamegosztásba való beilleszkedésnek feltétele. Ehhez a nevelés tudományos tervezésére, hatékony módszerekre és eszközökre, alkalmas szervezeti formákra, a céloknak jól megfelelni tudó pedagógusokra, korszerű iskolaépületekre és taneszközökre van szükség.

A következő 10-15 évben Magyarországon a komplex gépesítésnek és az automatizálásnak a szakismeretekre, a szakmastruktúrára gyakorolt kedvező hatása előreláthatóan csak lassan bontakozik ki. A gyors kibontakozás egyik akadálya a nem megfelelő szakmastruktúra, a technikailag korszerűbb munkafolyamatok viszonylag szűk személyi bázisa is. A technikai - szervezeti átalakulásoknak a szakismeretekre, szakmastruktúrára gyakorolt hatása is figyelemre

méltó lesz. E változások alapja az elektronika, a számítástechnika térhódítása, a hírközlés és a szállítási rendszerek tökéletesedése. Ezek az átalakulások várhatóan hatást fejtenek majd ki a szakismeretekre, növekszik a magasabb szakképzettség iránti igény, valamint a koordinációs, kooperációs tevékenység és képesség szerepe. A technika fejlesztésének meggyorsítása Magyarországon a következő 10-15 évben végső soron feltételezi és megköveteli a munkások ismereteinek jelentős bővítését és korszerűsítését, állandó továbbképzésüket és a továbbképzés növekvő, munkástömegekre történő kiterjesztését. A továbbképzés fő irányai: a munkások szaktudásának felujtása, továbbfejlesztése; a rokon szakma, rokon tevékenységi kör ellátására való felkészítés, a második vagy további szakképesítés megszerzése; az új szakmára képzés, a különleges munkakörök betöltéséhez szükséges képzés.

A szakmai képzés mellett nagy fontosságot kell tulajdonítani a munkások társadalmi-politikai továbbképzésének is. Ennek fontossága a társadalom fejlődésével fokozódik.

Az elmúlt évtizedben a széles tömegek műveltségét illetően elért történelmi jelentőségű eredmények jó alapot képeznek a továbbképzéshez, de nem elégségesek a technika fejlesztésével kapcsolatos jövőbeni feladatok megoldásához. Figyelembe kell venni, hogy a magas és közepes színvonalon művelt és képzett rétegek mellett viszonylag nagy tömegek még nem rendelkeznek a napjainkban és még kevésbé a jövőben szükséges általános műveltséggel, technikai kultúrával és tudományos alapismeretekkel. E helyzetet jól szemléltetik az alábbi, 1970-re vonatkozó adatok. A 15 éven felüli la-

kosságból az általános iskola 8. osztályát elvégzettek aránya a népességen belül csak 37,2 %, az érettségizettek aránya 10,8 %, míg a felsőfokú oklevelet szerzettek aránya 3,7 %. /Lásd a 17. sz. táblázatot/.

A népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása Magyarországon

1970-ben

17. sz. táblázat

Korcsoport /év/	Az általános iskola 8 osztályát elvégzet- tek	Érettségizettek	Felsőfokú ok- levelet szer- zettek
aránya a népesség százalékában			
15-19	84,2	8,7	-
20-24	60,7	28,0	3,0
25-29	56,7	18,5	7,4
30-39	43,2	13,9	6,0
40-59	22,8	7,5	4,0
60 fölött	11,0	3,4	2,2
Összesen	37,2	10,8	3,7

Forrás: Munkaügyi Szemle, 1974. 6.sz. 1. old.

A táblázatból adódik, hogy a felnőtt lakosság jelentős része iskolai továbbképzésre szorul, általános műveltségével és egyéb ismereteinek kiegészítése, bővítése és korszerűsítése céljából. A munkások felfogásában dominánssá kell tenni az általános művelt-

ség, az önképzés, a szakmai képzés igényét.

A tudományos-technikai forradalom követelményeinek megfelelő képzettséggel rendelkező munkaerő kellő számban való biztosítása csak hosszú távon, elérelátó, perspektivikus oktatási, szakemberképzési terv alapján valósítható meg. Ennek egyik oka, hogy az új technikát alkalmazni tudó munkaerő felkészítése általában hosszú időt vesz igénybe. Ezzel szemben az új gépek viszonylag rövid idő alatt beszerezhetők. Az oktatásnak és képzésnek tehát perspektivikusnak célszerű lennie a műszaki tervekhez viszonyítva.

A tudományos-technikai forradalomban a folyamatos továbbképzés összefügg az ismeretek állandó felújításával és karbantartásával. Az ismeretszerzés az ember életének egész aktív szakaszára kiterjed, mindennapi életének elemévé válik. Az ismeretszerzés és az ismeretek megújítása a jövőben nem korlátozódik az átképzésre, mivel ilyen igényeket az eredeti tevékenység folyamatos ellátása is támaszt. Ez a képzésnek és továbbképzésnek hazánkban is folyamattossá, tömegméretűvé, általánossá válását igényli. E tendencia társadalmi méretű érvényesülése megköveteli a társadalmi támogatást és irányítást.

Hazánkban 1970-ben megkezdődött a több területen is alkalmazható ugynevezett alapszakmai képzés. Például létrejött a gépiforgácsoló-szakma, az erre való kiképzés magába foglalja a korábbi esztergályos-, marós- és köszörűsszakma képzését, mégpedig úgy, hogy a tanulók két éven keresztül a három szakma alapismereteit sajátítják el, a képzés harmadik évében pedig a három egyedi szakma egyikének magasabb szintű begyakorlására kerül sor. Jelenleg hazánkban az ilyen alapszakmák száma 36.

Előzetes felmérések alapján hazánkban a munkások szükséges iskolai végzettségének a 18. táblázat szerint kellene alakulnia.

A fizikai állomány szükséges iskolázottsága Magyarországon,

1985-ben

18. sz. táblázat

M u n k a k ö r	Középfokú végzettségű	Egyéb végzettségű	Összesen
Szakmunkás	72,0	9,3	35,5
Betanitott munkás	28,0	52,1	41,9
Segédmunkás	-	38,6	22,6
Összesen	100,0	100,0	100,0
Szakmunkás	85,1	14,9	100,0
Betanitott munkás	27,8	72,2	100,0
Segédmunkás	-	100,0	100,0
Összesen	41,9	58,1	100,0

Forrás: Craveró, R.- Fekete Gy. - Iván.P.: A munkaerő-állomány szakképzettségi és iskolázottsági strukturájának tervezett alakulása 1970 és 1985 között. Közgazdasági Szemle, 1975. é. sz. 301-313. old.

Az adatokból kiderül, hogy a tervek szerint 1985-ben hazánkban a munkások 41,9 %-a rendelkezik középfokú végzettséggel, a szakmunkásoknak pedig 72,0 %-a. Hosszabb távon szemlélve, az általános műveltség szerepe még fontosabb lesz. Az 1977-ben iskolába kerülő

gyerekek 1970-1971-ben születtek, 1990-1995 körül válnak keresővé és 2030-ban még dolgozni fognak. Tevékeny életük több mint felét az ezredforduló után élik le. Ezt figyelembe véve, lehetetlen ma arra törekedni, hogy részletesebb foglalkozási struktúrát határozzunk meg a jövőt illetően, olyat, amelyhez ma kezdenénk el kiképezni az embereket.

A szakemberképzési folyamat hazánkban is összekapcsolódik a társadalmi, gazdasági, technikai haladással. A munkással nemcsak mint munkaerővel, hanem mint művelt szocialista emberrel, mint teljes emberrel is számolni kell. Bármelyik szempont eltúlzása káros következményekkel járhat. A mai szakmunkásképzést is perspektivikusan kell szemlélni, hiszen a ma kiképzett fiatal szakmás élettevékenységének nagyobb hányadát 10-15 év eltelte után fejti ki. Ezért már ma törekedni kell a középfokú képzésre még akkor is, ha a fiatal szakmunkás munkába lépése után közvetlenül nem is használja mindazt a tudást, amit megszerzett.

Az előzetes felmérések szerint hazánkban növekszik a munkások kvalifikáltsági szintje, amit a 19. táblázat adatai is szemléltetnek.

A fizikai munkások kvalifikáltság szerinti várható összetétele
házánkban, 1985-ben

19. sz. táblázat

Munkáskategória	Létszám /1000 fő/	Százalékos megoszlás	Index /1970 = 100/
Szakmunkás	1340,0	35,5	124,5
Ebből kvalifikált	357,8	9,5	147,3
Betanitott munkás	1580,0	41,9	106,6
Ebből kvalifikált	593,7	14,3	109,9
Segédmunkás	850,0	22,6	66,9
Összesen	3770,0	100,0	98,4

Forrás: Ua. mint a 18. sz. táblázatnál.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy míg 1970-hez képest a szakmunkások száma 24,5 %-kal, addig a kvalifikált szakmunkásoké 47,3 %-kal nő.

Fokozódik valamelyest a betanított munkások kvalifikáltsága is. Az általános műveltség hiányosságai nemcsak a termelésben, a szakmai képzésben éreztetik hatásukat, hanem általában a kulturált életmód mind szélesebb körű kibontakozásában, a munkásosztály társadalmi szerepében.

2. A távlati oktatási rendszer különböző modelljei

A közoktatási rendszer korábban vázolt helyzete, az abban fellelhető problémák, funkciózavarok, valamint a jövő várható igényei sok szakembert készítettek és készítenek a közoktatási rendszer jövőben kívánatos modelljének a kidolgozására. Számos ilyen modell készült már el, ezekben vannak gyakorta visszatérő, egybeeső elemek, illetve vannak teljesen újszerű, egyedi vonások is. Mindezen munkák igyekeznek a jövőnek legmegfelelőbb formákat és tartalmakat megtalálni, a legjobb átmenetet megmutatni a jövő nyilvánvalóan minőségileg új közoktatási rendszerébe.

A/ A Cravero-Pápai-Genzweis /1977/ szerzői kollektiva szerint a korszerűsített iskolarendszer szerkezete a következő lenne:

Az iskoláskor előtti intézményes nevelés

Törekedni kell a 3-5 éves korosztályok óvodai ellátásának teljeskörűvé tételére. Ennek keretében kötelezővé kell tenni az 5 éves korúak részvételét az iskolaelőkészítésben.

Célja:

- járuljon hozzá a különböző társadalmi rétegekbe tartozó gyerekek családi körülményeiből származó hátrányainak és előnyeinek kiegyenlítéséhez;
- segítse a szűkebb és tágabb környezet megismerésének, megértésének folyamatát;
- nyújtson intézményes segítséget az iskolaérettség kialakításában, annak megállapításában.

A fenti fokozat ilyen értelmezése elfogadható, bár nem tesz említést pl. a szellemi fogyatékos gyerekek képzésbe való bevonásáról.

Az általános képzést nyújtó oktatási szakasz

Célja: a korszerű általános középfokú műveltség biztosítása, a tudományos világnézet, az erkölcsi-, esztétikai-, testi nevelés meg-
alapozása, a képességek fejlesztése. Megismerteti a tanulókat a
termelő munka alapelemeivel, előkészít a társadalmilag hasznos
munka végzésére, illetve a társadalmi munkamegosztásba való be-
kapcsolódásra és a továbbtanulásra.

"A középiskola első két évfolyamát felölelő tájékozási-pálya-
orientációs szakasz keretében megkezdődik az egyéni adottságoknak
legjobban megfelelő, de a társadalmi igényeket is messzemenően fi-
gyelembevevő - az iskolai nevelőtevékenység által korrigált-, il-
letve a pályaválasztás fő irányát jelentő szakirányu tantárgycso-
portok kiválasztása, illetve elmélyültebb tanulása.

Ebben a fokozatban azonban biztosítani kell a különböző irányok
egyenértékűségét. Ennek lényegese feltétele, hogy a középiskolák
első két évfolyamának törzsanyaga egyezzen. A pályaaorientáció kez-
detén a konkrét szakmai ismeretek aránya kevés legyen, jellegében
pedig elsősorban az érdeklődés, a pályaaalkalmasság mérését tegye
lehetővé." ²¹

A felsorolásból hiányzik a nyolc osztályos általános iskolai kép-
zést követő szakmunkásképző iskola, eszerint az abba jelentkező
tanulók a 8 + 2 évre tervezett, általános műveltséget adó alapkép-
zés utolsó két évfolyamának anyagát nem , vagy a mai gyakorlat
szerint csak lényegesen leegyszerősítve, megszűrve sajátíthatják
el. Ezzel viszont számukra máris elveszett annak a lehetősége,
hogy később akár munka mellett is, tanulmányaikat egészen a felső
fokig folytathassák, azaz intézményesen teremtetünk esélyegyen-
lőtlenséget az ő számukra.

²¹ Cravero - Pápai - Genzweis: Előzetes elgondolások az oktatás táv-
lati fejlesztési koncepciójához /Tervezet/. Budapest, 1977, 21. old.

Középiskola

"Az első két évfolyam tananyaga egységes közismereti törzsanyagot és az orientáció tartalmának és körének megfelelő fakultációt tartalmaz. A második év elvégzése után a tanulók vizsgát tesznek és tanulmányaikat befejezhetik, ezzel középfokú iskolai végzettséget szereznek. Ezt követően lehet dönteni, hogy a tanuló az iskolarendszerű, vagy a munkahelyi képzésben folytassa tanulmányait, illetve közvetlenül bekapcsolódjon a társadalmi munkamegosztásba.

A középiskolában továbbtanulóknak biztosítani kell az iskolaváltoztatás lehetőségét".²²

Ez a modell tulajdonképpen a tizosztályos, általános képzést adó iskola képét rajzolja fel és túl sok kérdést hagy nyitva, megoldatlanul. A már korábban említett szakmunkástanulói alapképzés elhanyagolása mellett, azoknak a helyzete sem tisztázott, akik a 10. tanév végén érettségi vizsgát téve nem kívánnak továbbtanulni. A csupán érintőlegesen gyakorolt fakultációs - esetleg szakmai - képzés két év alatt nem ad elegendő ismereteket sok fizikai munkakör betöltésére. Az ilyen két év kevés szakmunkási munkakör betöltéséhez, a segédmunkák elvégzéséhez pedig az alapvető szakmai ismeretek elsajátításában késleltetve jutott el a végzett tanuló. A zsákutca is nyilvánvalóbb, mivel az esetleg munkahelyi szakképzésben szakmát tanulók lényeges hátrányba kerülnek még magasabb szintű továbbtanulási igényük jelentkezése esetén a szakközépiskola további kettő, esetenként három, évét iskolai keretek között elvégzőkkel szemben.

Az általános képzésre épülő második képzési szakasz

/A gimnázium és szakközépiskola III-IV., esetenként V. évfolyamai, munkahelyi középfokú szakiskola/. A képzési irányok, a közismereti és szakmai műveltség, valamint a képességek és készségek fejlesztése szempontjából differenciált tartalmú és képzési idejű oktatási szakasz. Ennek eredményeként egyfelől megteremtődik a lehetőség a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásra, másfelől a felsőfokú továbbtanulásra.

Az iskolarendszerű középiskolákban az oktatás-nevelés célja:

Elmélyíti és bővíti a középiskola I-II. évfolyamain szerzett ismereteket, továbbfejleszti a tanulók műveltségét, marxista-leninista világnézetét, erkölcsi-, esztétikai- és testi neveltségét, felkészít a végzés után a munkamegosztásba való bekapcsolódásra.

"A középiskola elvégzése után a konkrét munkahelyi szakmai követelmények elsajátítására, a specializálódásra mintegy egy éves időtartamu ún. "gyakornoki szakasz" beiktatása célszerű. A középiskolai képzés tanterveit a többlépcsős képzés egységének megteremtése érdekében a felsőoktatási tantervekkel együttesen kell kialakítani".²³

A "gyakornoki szakasz" intézményes bevezetése bár indokolt, ténylegesen csak akkor éri el célját, ha a konkrét munkahelyen megfelelő, pedagógiai-pszichológiai ismeretekkel is felvértezett, vezető szakember végzi a fiatal végzettek bevezetését a szakmai-munkahelyi világba.

Ráadásul az egyéves szakmai "gyorsképzésen" résztvevőkre aligha sikerül majd kiterjeszteni a kívánatos célként megfogalmazott általánossá teendő középiskolázást. Még akkor sem, ha később tanul-

²³ Ua. mint²²-nél; 29. old.

mányaikat folytathatják a felnőttoktatás intézményeiben, hiszen azok tananyaga is közismerten erősen leegyszerűsített, és így a két közismereti és szakmai ismerethalmaz együttesen sem éri el az általános alapműveltség szintjét.

"A felsőoktatás képzési célja és szerkezete alapvetően nem változik. A tudományos-technikai haladás eredményeihez való alkalmazkodás érdekében a felsőoktatás képzési színvonalának és tartalmának folyamatos növelése, illetve korszerűsítése révén nő a felsőoktatás és a tudományos kutatás kapcsolata, fokozódik a kutatási eredmények oktatási adaptációja. Bővül az intézményen kívüli és az intézmények közötti kooperáció. Gyorsul a határterületi szakon folyó képzés integrációja.

A felsőoktatás mennyiségi terjedelmét és szerkezetét a népgazdaság távlati munkaerő-szükséglete határozza meg. Az összhang erősítése érdekében bővül a kétszintű képzés köre, elsősorban a jogász és egészségügyi szakmai csoportokban. A jelenlegi felsőfokú oktatásból elsősorban az óvónőképzést és egyes - ma felsőoktatásba tartozó egészségügyi középfokú jellegű szakemberképzést - iskolarendszerű középiskolákban kell megoldani." ²⁴

A kritériumok felsorolása közben nem történik említés arról a fontos elvről, hogy a felsőoktatás jelenlegi, túlságosan szűk területre szakosodott képzési irányai helyett, a fejlődéshez-változáshoz jobban igazodni képes, könnyű és gyors átállásra is alkalmas, jól konvertálható felsőfokú képzés kívánatos már most is, és főleg az lesz a jövőben.

²⁴ Ua. mint ²¹-nél, 47. old.

Amennyiben az óvodai ellátást általánossá kívánjuk tenni - márpedig ez egy sarkalatos pontja az egész oktatási rendszernek -, még hozzá megtoldva a kötelező iskolaelőkészítő évvel, semmiképpen sem indokolt az óvónői képzés színvonalának csökkentése, hiszen tőlük a jövőben különösen magas színvonalu oktató-nevelő munkát, szakmailag érett pedagógiai tevékenységet várunk.

B/ Kaján László 1979-ben megjelent tanulmánya elemzi mindazokat a problémákat, ellentmondásokat, amelyekkel iskolarendszerünk jelenleg küzd, és amelyek akadályozzák ezt a rendszert alapvető funkciójának betöltésében. A jövőre vonatkozóan kijelenti: "Mind-ezek megfontolása után tehát az a véleményem, hogy a már kialakult iskolarendszerű kereteket alapul véve, de ezt természetesen a szükségletekhez rugalmasan igazítva kell köznevelési rendszerünket fejleszteni".²⁵

Ez világosan kifejezi azt a szándékot, hogy a jelenlegi rendszert nem szükséges szétzuzni, hanem az adott kereteket minőségileg új tartalommal kitöltve vezet az út a jövő iskolarendszere felé.

Ezen az úton az alábbi változtatásokat szükséges elvégezni:

- A differenciált, testi és mentális fejlettséget figyelembe vevő iskolakezdés, amelyben a naptári életkort rugalmasabb életkori fejlettség helyettesíti.

- Az óvodai nevelés kiterjesztése a korosztály közel teljes körére, az ötéves életkortól minden gyerekre kiterjedő kötelezettséggel.

²⁵ Kaján László: A közoktatás továbbfejlesztésének lehetőségeiről. Kézirat. Budapest, 1979., 28. old.

- Az óvodai programmal együttesen megtervezett iskolai kezdő szakasz a fejlődést felfelé nivelláló korrekciós keretekkel, eljárásokkal, szakaszokkal.

- A fogyatékosok mielőbbi speciális nevelésének megszervezése maximális törekvéssel a nem fogyatékosokkal való integrálásra.

- Az általános iskola minden fokán korrekciós lehetőségek beépítése az elmaradók számára.

- Az általános iskola kezdő szakaszán túl a valamilyen irányban jelentkező jellemző képességek tudatos fejlesztése a saját közösségekhez való tartozás fenntartásával.

- Az egésznapos nevelés lehetőségeinek teljessé tétele a kisiskoláskorban, és kötetlenebb formáinak kiépítése a felsőbb osztályosok teljes köre számára is.

- A fogyatékosok munkára felkészítő képzésének kötelezővé tétele a tizosztályos képzés keretei között.

- A pályakorrekciót átvezető kurzusok, időben elnyújtott különbözőzeti vizsgák segítsék.

- Az általános iskola 8. osztályának elvégzésére épülő középfokú általános- és szakképzés, amely lineárisan folytatja az általános iskolában le nem zárt általános képzést, közös alapul véve minden típusban azt az általános műveltségi minimumot, ami a szakmunkásképzés három éve alatt adható.

- A középfokú képzés minden formájában érvényesüljön a közismereti tárgyakban mind mélységi, mind tantárgyi fakultáció - és ez is legyen eszköze annak, hogy a szakképzésre vállalkozók jobban megalapozhassák további művelődésüket és tanulmányaikat.

- A középfokú oktatás hivatalosan is ismerjen el minden értékes tudást, képességet, teljesítményt, amit a diák iskolán kívüli tanulással sajátított el.

- A szakoktatási intézmények képzési ideje a szakmai igények differenciáltsága szerint eltérhet egymástól.

- A középfokú szakoktatás intézményeinek külön tagozatai az üzemekkel szoros szervezeti kapcsolatban szolgálják a már dolgozó munkások és középfokú szakemberek továbbképzését is. Ily módon a szakoktatási intézmények egységes képzési és továbbképzési intézmények legyenek.

- Mindazok számára, akik az általános iskola elvégzése után azonnal munkába állnak, munka melletti tanulással kell biztosítani az általános alapképzés középiskolába is benyúló szakaszának elvégzését. Meg kell teremteni az általános képzést munka mellett lehetővé tevő esti, levelező és más formákat - a tankötelezettség időszakában közbeiktatott intenzív szakaszokkal - és ezek adjanak teljes értékű középfokú végzettséget.

- A munka melletti tanulásban lehetővé kell tenni, hogy a dolgozó fiatalok szabadon választott tantárgycsoportos blokkok egymásraépítésével, és nem csupán az egymásra épülő évfolyamok sorrendjében, egy-egy intézménytípus végzettségét megszerezzék.

C/ Inkei Péter tanulmánya a közoktatási rendszer továbbfejlesztéséről 1979. végén jelent meg. Az iskolarendszer átalakításánál a következő alapelvek figyelembe vételét javasolja:

"A jelenleginél nagyobb mértékben kell biztosítani a társadalmi mobilitást a zsákutcák megszüntetésével, a különböző esélyek kiegyenlítésével. Az előttünk lévő periódus iskolájának történelmi feladata, hogy a képzésnek a társadalmi rétegződést részben fenntartó, részben ujratermelő funkcióját felhasználja. Mégpedig nem a "mindenkinek haladék nélkül a legmagasabbat" utópisztikus cél-

kitűzés jegyében, hanem a közműveltség reálisan előirányozható, de magas szinten való kiegyenlítésére törekedve.

Az általános képzés tartalma terjedelmét tekintve a jelenlegit felváltó magyar iskolaszervezetben nem haladhatja meg azt a mértéket, amelyet az iskola az akkori feltételek között minden egészséges fiatalnak közveviteni képes. Az elsajátítás mélysége azonban kinek-kinek egyéni rátermettségétől függően különböző lehet. Egyidejűen arra is törekedni kell, hogy minden egyes tanulónak módja legyen a kötelező iskolázás ideje alatt próbát tenni képességeivel az oktatás mai anyagában nem, vagy csak mellékesen képviselt tudományos-termelési-művészeti-szomatikus teljesítmény területeken."²⁶

"A magasabb színvonalú szakképzés erre épül: a merev szakmai keretek fellazulása, a szakmacsoportokra való képzés, a gyors és rugalmas tovább- és átképzésre, a gazdasági-műszaki szerkezet változásait követő pályamódosításra való készség, amely csak a szélesebb általános műveltségen alapulhat.

Az oktatási rendszernek egyforma fejlődést kell biztosítania a képességek minden szintjén, megadva a lehetőséget a különböző irányú tehetségek kivontakozására, de magasabb szintű átlagos tájékozottságát biztosítva a szerényebb képességűeknek is. Hangsúlyoznunk kell, hogy a gyermekek nemcsak többé vagy kevésbé, hanem különbözőképpen tehetségesek."²⁷

²⁶ Inkei Péter: Javaslat közoktatási rendszerünk továbbfejlesztésére. Kézirat. Budapest, 1979., 7. old.

²⁷ Ua. mint ²⁶-nál; 9. old.

Fontos kérdést érint a szerző a továbbiakban is:

"Az önálló ismeretszerzési készség kialakításához, az iskolán túli önálló művelődés megalapozásához elengedhetetlen, hogy az iskolák és egyéb oktatási /nevelési/ intézmények nevelési-oktatási céljaikkal megfelelő könyvtárral rendelkezzenek. Ennek a könyvtárnak azonban már nem csupán a hagyományos ismerettároló forrásokat /könyv, folyóirat/ kell tartalmaznia, hanem állományát egyéb, a technika által ujított fajtákkal /film, dia, hanglemez, hangszalag, stb/ is ki kell egészítenie. Csak ez biztosítja, hogy a tankönyvekre alapozva, de attól el is szakadva magában az oktatási folyamatban /mind a tanítási órán, mind a tanuláskor/ - minden tantárgy tanulásában - a tanulók úgy használhassák a könyveket, elsősorban a kézikönyveket, úgy tudjanak tájékozódni egyéb információs forrásokban, hogy közben elsajátítsák az ismeretszerzés önálló módját."28

Külön foglalkozik a szerző az új rendszer személyi feltételeivel, a tanári kar és a pedagógusképzés kérdéseivel.

"A reformnak a jelenlegi rendszer belső tartalékaival /intézményhálózat, anyagi lehetőségek, személyi állomány, tantervek/ intenzív kihasználásával és részben átalakításával, fokozatosan, egymásra épülő, egy irányba ható intézkedésekkel kell megvalósulnia, oly módon, hogy egyes területeken a lehető leghamarabb megkezdődhessék."29

A tizosztályos iskola ellen Inkei Péter az alábbi indokolat hozza fel:

28 Ua. mint 26-nál; 11. old.

29 Ua. mint 26-nál; 15. old.

a/ "A 10 osztályos iskola bevezetése a jelenlegi iskolarendszer egészét megváltoztatná, egyetlen iskolatípust sem hagyva érintetlenül. Ez nemcsak a népgazdaság igen súlyos megterhelésével, szervezési és személyi problémákkal járna, de nehézkessé tenné és időben elnyújtaná az iskolarendszer reformjának megvalósítását, amely idő alatt oktatásügyünk nemzetközi lemaradása csak növekednék.

b/ Nem biztosítja a különböző képességű fiatalok optimális fejlődését. Az a jelenlegi gyakorlat, amelyben a tehetségesebb gyerekeknek nem ad elég késztetést, tanulnivalót, elmélyülési lehetőséget az általános iskola felső tagozata - hiszen a pedagógusnak a gyöngébbekre, az átlagra kell figyelnie - még egészségtelenebbül fejlődne.

c/ A 10 osztályos iskola megvalósulásával elpusztítaná maga fölött a középiskolát; gyakorlatilag tanfolyamok rendszerévé változtatva azt a szaktanfolyamoktól a - gimnáziumnak így alig nevezhető - elsőoktatást előkészítő, ugyancsak kétéves formáig.

d/ Az általános- és szakképzés /illetve pályaorientáció, gyakorlat, termelésben való rendszeres részvétel/ arányai könnyen eltolódhatnak a 10 osztályos rendszerben a szűk szakképzés javára, különösen akkor, ha a rövid- és középtávú, prognosztizálható munkaerőszükséglet biztosítása az uralkodó, az oktatási rendszer egészét meghatározó szempont, s nem az egész személyiség fejlesztésének, az átlagos műveltség, tájékozottság, az életmód, az izlés, a politikai és társadalmi szokások egész rendszerének magasabb szintre való emelése."³⁰

³⁰ Ua. mint ²⁶-nál; 17-18. old.

3. Egy lehetsége további modell

A világgazdasági kapcsolatok jelentős kibővülése és gazdaságunk fejlesztésének stratégiai követelményei különösen aláhúzzák a világszinvonalu versenyképesség igényét. Az extenzív fejlesztést felváltó szakasz követelményeként az anyagigényes termékek gyártása helyett a magas értékű, nagy szaktudást megtestesítő munkát képviselő termékek gyártása került előtérbe. Mindez korántsem egyszerűen termelési, külkereskedelmi, egyszóval gazdasági-technikai kérdés, hanem legalább annyira /sőt előfeltétele érvényével/ oktatási-kiképzési feladat. Ebből következik, hogy oktatási rendszerünk minden szintjén világszinvonalon versenyképes "végtermékre" kell törekednünk. Világszinvonalu termékeket világszinvonalon kiképzett mérnök, munkás, közigazda, agrárszakember tud csak előállítani, akiknek kiképzéséhez nemzetközi szinten versenyképes pedagógus társadalomra van szükség. A világszinvonalu versenyképesség tehát nemcsak a szűkebb /bár egyre szélesedő/ értelmiségi szakértő gárdára /más szavakkal a felsőoktatásra/ érvényes, hanem a népesség egészére, vagy zömére, vagyis az iskolarendszer minden fokozatára.

Jelenleg oktatási rendszerünk főbb ellentmondásainak feloldása és hosszabb távú fejlesztési céljaink egybeesnek az oktatási rendszerek fő nemzetközi fejlődési tendenciáival. A II. világháborút követő évtizedek legfőbb nemzetközi tapasztalatai ugyanis az iparosodott országok oktatásügye esetében a középfokú oktatás /14-18 éves korosztály/ ugyszólván általánossá, sok esetben kötelezővé válása és a felsőoktatás korábban nem tapasztalt tömegesedése /a 18-23 évesek 20-40 % közötti arányában/. A gazdasági fejlődés

élvonalában járó országok történeti útja ugyanakkor arra is fényt vet, hogy oktatási rendszereink, a 16-18. századtól kezdve mindig előtte jártak a gazdaság által közvetlenül támasztott igényeknek, s ma is - a direkt tervezés és a rövid távú szemlélet értelmében - "túlképzést" /= inadekvát képzést/ folytatnak. Történelmileg azonban éppen a magasabb képzettségi, kulturális színvonal biztosította az ilyen országok számára a rugalmas, gyors reagálás készségét azokban a nagy gazdasági átalakulási szakaszokban, amikor a lemaradás, a stagnálás, vagy az előretörés alternatívái más és más utakra kényszerítették a különböző országokat.

A közoktatás szerkezetének javasolt képe

1. Az általános iskola jelenlegi kerete megmaradna, az intézményhálózat is, a szükséges rekonstrukciók, bővítések mellett. Módosulnának azonban a következők:
 - a jelenlegi iskolaérettségi vizsgálat merevségét[?] föloldva a gyermekek testi és szellemi fejlettsége dönti el az iskolakezdés időpontját:
 - az általános előiskolázás /az óvoda utolsó éve/ megfelelő tantervek szerint betöltheti az iskolaelőkészítés feladatát, a családi háttér különbségeiből fakadó egyenlőtlenségek valamelyes ellensúlyozását.
 - az előiskolai rendszer általánossá válásával az alsó tagozat 3 évre csökken /a jelenlegi egytanítós rendszerrel/, és beiktatható egy 1-2 éves átmeneti szakasz a szaktanítós módszer előkészítésére, a lemaradások korrigálására.
 - meg kell szüntetni, hogy a tanulmányok során a korrekció egyetlen lehetősége a megszegyenítő osztályismétlés legyen.

- a napközi-rendszer fokozatos megszüntetésével, az egyturnusos oktatás bevezetésével az egésznapos iskolára kell áttérni, amely a gyakorlati foglalkozás, készségfejlesztés, testnevelés, különböző öntevékeny formák lehetőségét biztosítja.
- feltétlenül szükséges a tantervek lényeges átalakítása, a korszerű műveltségcsomag és a sokoldalú készségfejlesztés követelményeinek megfelelően.

2. A középiskola két típusa maradna meg, a jelenlegi négy osztályos gimnázium és a szakmunkásképző középiskola, de bizonyos változtatásokkal:

a/ Gimnázium

Az I-II. osztály folytatná az általánosan képző iskola tananyagát, itt záródik le a matematika, a természettudományi tárgycsoport, a történelmi-társadalomtudományi tantárgy mindenki számára szükséges, tíz éves lineáris keretben felépített ismeretanyaga. A III-IV. osztály egyrészt folytatja az általános képzést, előkészítve a felsőoktatásba való belépést is, másrészt választható tárgyakkal, gyakorlatokkal, egyes szakmák fakultatív elsajátításával a pályaaorientációt, a képességek feltárását, a készségek fejlesztését is segíti. Így a továbbtanulni nem - vagy egyelőre nem - szándékozók a különböző szakterületek számára 1-3 hónap alatt betanítható munkaerőt biztosítanak /szolgáltatások, adminisztráció/, vagy további egy éves képzéssel a jelenleg főiskolákon elérhető szakmunkaerővé válhatnak /óvónők, idegennyelvű levelezők, komputer kezelők/. A gimnázium utolsó két évfolyamán a tanulók megismerkednek - elméletileg és gyakorlatilag is - a népgazdaság főbb ágazataival.

b/ Szaktanulmányozó középiskola

A szakképzést a jelenlegi szakközépiskola és szaktanulmányozó iskola fokozatos közelítésével majd összeolvasztásával kialakított négy osztályos szaktanulmányozó középiskola végezné.

Az I-II. osztályban - lényegében azonos tartalommal és módszerrel mint a gimnáziumban - folytatódik az általános képzés. Itt ismerkednek meg a tanulók a népgazdaság főbb ágazataival.

A III-IV. osztályban a nagyobb szakcsoportok elméleti és gyakorlati megalapozását végző oktatás folyik, szerény méretű általános képzés mellett.

Nem kész szaktanulmányozókat, technikusokat bocsát ki ez az iskolatípus, hanem - beiktatott rendszeres munkavállalási periódusokkal - nagyobb, konvertálható szakmacsoportok alapjait rakná le. A szakmai képzést néhány hónapos munkahelyi betanítás követné, biztosítva a betanított - és szaktanulmányozói igény kielégítését. A legalkalmasabbak - a megfelelő választott alternációk alapján - több szakmában, további 1 éves munkahelyi kiképzéssel technikai képzettséget szerezhettek, több mai főiskola funkciójának megfelelően, de kevesebb költséggel, hatékonyabban /vendéglátóipari dolgozók, laboránsok, stb/.

A szakiskolákat lezáró vizsga - esetleg érettségi - ugyanúgy képesít a felsőfokú tanulásra, mint a gimnázium, elsősorban a szakmának megfelelő területen /műszaki pályák/. Megfontolandó a különbözőzeti vizsgák intézményes rendszerének kialakítása, amely a szakiskola után is biztosítja pályakorrekció lehetőségét, a szakmától független felsőoktatási intézmény elvégzését.

Nekünk tehát az olcsóbb, a gyorsabb, a simább utat kellene járni és a világon majdnem egyedülként a meglévő rendszer tartálékainak maximális kihasználására kell alapoznunk a fejlesztést. A tar-

talékok forrásai: az oktatástechnológia lehetőségeinek teljes kihasználása, a tananyag-tervezés új alapokra helyezése, a fejlesztési befektetések nagyobb részének a legfőbb tényezőre, a pedagógusra koncentrálása, az iskolán kívüli tényezők és az iskola együttműködésének kiterjesztése, a munka melletti tanulás egész rendszerének megújítása, stb.

Ugyancsak érdekes a közoktatás és a közművelődés kapcsolatára rámutatnunk. A közoktatás intézményeiben megindult ugyan a közművelődési intézményekkel való együttműködés, de ez inkább a társadalmi folyamatokat megértő pedagógusok, nevelőtestületi közösségek reagálása, mint az iskolai munka hivatalosan is deklarált, dokumentumokba foglalt és feltételeiben is biztosított iránya. A közművelődési intézmények - éppen mert az oktatás intézményei kezdettől fogva monopolizálták a társadalmilag elismert, fajsúlyos, értékes művelődést - csak most kezdenek olyan nagyobb formátumú vállalkozásokhoz, amelyek tartalmilag képesek egyenértékűt, a társadalmi funkciókban hasonló "fajsúlyut" adni, mint az iskola-rendszerű művelődés.

Ez a terület még abszolút kihasználatlan, pedig az adott tárgyak, művelődési elemek oktatásában az ebben rejlő lehetőségek szinte beláthatatlanok és a jövő új szemléletű oktatási rendszerben ez a metódus igen nagy szerepet kap majd. A motivációban, az érdeklődés felkeltésében, a kombinatív készség fejlesztésében, a helyes esztétikai, etikai érték kialakulásában, a művelődési igény felkeltésében vagy növelésében nélkülözhetetlen ez a művelődési forma. A "tanulás-munka-tanulás-munka" típusu életut csak a ma még erősen meglévő, a hagyományokhoz kötődő gondolkodás számára elfogadhatatlan. Sok, fejlett közoktatással rendelkező nyugati országban, de főleg az Egyesült Államokban, ez a módszer már régen köve-

tett és jól bevált gyakorlat. Nekünk sem szabad idegenkednünk ettől a formától, hiszen az érdekeltség változásával, vagy növelésével, az érettség fokozatainak beköszöntével az pszichológiailag is helyeselhető, igazolható. Az ilyen tanulás hatékonysága lényegesen növekedhet, még akkor is, ha maga a befogadás-rögződés-felhasználás folyamata felnőtt - vagy idősebb korban lassabban, nehezebben zajlik le, mint fiataalkorban.

Irodalomjegyzék

1. Abadzsiév, I.: Oktatás és tudomány a fejlett szocializmus építésének szakaszában. Béke és Szocializmus, 1972. 12.sz.
2. Ágh Attila: Tudományos-technikai forradalom és művelődés. Magvető Könyvkiadó, 1977.
3. Ágh Attila: Gondolatok a tudományos-technikai forradalomról. Népszabadság, 1973. jan. 14.
4. Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Az MSZMP Központi Bizottsága 1972. június 14-15-i ülése. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.
5. Ayres, R.U.: Technological Forecasting and Long-Range Planning. Mc Graw - Hill Book Comp. 1969.
6. Bakács Tibor: Az ember a tudományos-technikai forradalomban, Természet Világa, 1971. 1.sz.
7. Becker, G.S.: Human capital. A theoritical and empirical analysis, with special reference to education. New York London, 1964. Columbia University Press.
8. Berei Andor /szerk/: A szocializmus politikai gazdaságtana. Tankönyv, Kossuth Könyvkiadó, 1972.
9. Berend T. Iván: Öt előadás gazdaságról és oktatásról. Magvető Könyvkiadó. Gyorsuló idő, 1978.
10. Bloom, M.F.: Extending the Limits to Growth - A review of "The Next 2000 Years: A Scenario for America and the World" Technological Forecasting and Social Change 1978/3.

11. Bóna Ervin: A különböző területek jövőkutatási vonatkozásai. Magyar Tudomány, 1972/7-8. sz.
12. Bowen, W.G.: Economic problems confronting higher education: an institutional perspective - The American Economic Review, 1977/1.
13. Bowman, M.J.: Postschool learning and human resource accounting - The Review of Income and Wealth, 1974/4.
14. Cole, H.S.D.: The Structure of the World Models, Futures, 1973/1.
15. Coombs, P.H.: Az oktatás világválsága. Tankönyvkiadó, 1971.
16. Cravero-Pápai-Genzweis: Előzetes elgondolások az oktatás távlati fejlesztési koncepciójához /Tervezet/. Budapest, 1977.
17. Csernok-Ehrlich-Szilágyi: Infrastruktúra, korok és országok. Kossuth Könyvkiadó, 1975.
18. Didsbury.H.F. - Hopkins, F.S.: Mankind at the Turning Point. The Futurist, 1975/5.
19. Dobrov, G.M.: Prognozirovanije nauki i tehniki. Naúka, Moszkva, 1969.
20. Ehrlich - Szilágyi: Infrastrukturánk nemzetközi összehasonlításban. Közgazdasági Szemle, 1980. február.
21. Faure, E.: Learning to Be. Országos Pedagógiai Intézet 1979.
22. Felsőoktatás és munkaerő tervezés. Kutatási beszámolók. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 1979.

23. Filasiewicz, A.: Prognozirowanie - Sztuka stosowana.
/A prognóziskészítés - alkalmazott művészet.../. Gospodarska
Planowa, 1970/12. sz.
24. Flechtheim, O.: Warum Futurologie? Futurum 1968. 1. sz.
25. Gehmacher, E.: Methoden der Prognostik. Verlag Rombach,
Freiburg, 1971.
26. Gidai Erzsébet: Mi a jövőkutatás? Kossuth Könyvkiadó, 1974.
27. Hetényi István: A társadalmi fejlődés és a hosszú távú népgaz-
dasági tervezés kapcsolatáról. Társadalmi Szemle, 1975. 3. sz.
28. Husén, F.: Iskola az ezredfordulón. Tankönyvkiadó. 1972.
29. Huszár István: A tudományos-technikai forradalom marxista
elméletéhez. Magyar Tudomány, 1973. 10. sz.
30. Ignatovszkij, P.A.: A fejlett szocializmus. Kossuth Könyvkiadó,
1975.
31. Inkei Péter: Az iskolázás szerkezetének nemzetközi összehason-
lítása. Kézirat, Budapest, 1970.
32. Inkei Péter: Javaslat közoktatási rendszerünk továbbfejleszté-
sére. Kézirat, Budapest, 1979.
33. Inkei-Koncz-Mihály-Kozma: A közoktatás jövőben kívánatos modell-
je és lehetséges hosszú távú fejlesztési stratégiái Magyarorszá-
gon. Részanyag az Országos Tervhivatal prognózis programjához.
Kézirat, Budapest, 1980.
34. Inkei-Kozma: Célok és stratégiák a köznevelés fejlesztésében.
Akadémiai Kiadó, 1977.

35. Inkei - Kozma: A köznevelés távlatai. Tankönyvkiadó, 1976.
36. Jantsch E.: Technological Forecasting in Perspective OECD, Paris, 1967.
37. Kaján László: A közoktatás továbbfejlesztésének lehetőségeiről. Kézirat, Budapest, 1979.
38. Kovács Géza: A nagy távlatok és a tervezés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.
39. Kovács Géza: A jövő kritikus elágazási pontjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975.
40. Kovács Géza: Tervezés-jövő kutatás-utópikus világképek. Világosság, 1976. 6. sz.
41. Kovács Géza: Prognosztika és hosszú távú tervezés. Közgazdasági Szemle, 1977. 9. sz.
42. Kovács Géza: Jövő kutatás és társadalmi tervezés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.
43. Kozma Tamás: Az oktatás távlati fejlesztésének eltérő területi feltételei. Közgazdasági Szemle, 1980. 12. sz.
44. Kutas J. - Olajos A.: A horizontális szakmai mobilitás tendenciái. Közgazdasági Szemle, 1979. 6. sz.
45. Kuti Éva dr.: Az oktatásgazdaságtan szakirodalma. KSH Statisztikai módszerek - Témadokumentáció.
46. Ladányi Andor: A felsőoktatás intenzív fejlesztéséről. Valóság, 1979. 9. sz.

47. Liszicskin, B.A.: Teorija i praktika prognosztiki. Metodologiceseszkije aszpekti. Nauka, Moszkva, 1972.
48. Lowenthal, R.: What Prospects for Socialism? Encounter, Vol. XI. 1973. jan.
49. Malita, M.: A 2000. év krónikája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.
50. Marx, K.: A politikai gazdaságtan bírálatahoz. Marx-Engels művei 13. kötet, Kossuth Könyvkiadó, 1965.
51. Monigl István: A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata. Akadémiai Kiadó, 1975.
52. Műveltség a táblatokban. Kézirat. MTA-OM Köznevelési Bizottság, 1979.
53. No Limits Lo Learning. Roman Club, 1979.
54. Nyers Rezső: Népgazdaságunk a szocializmus építésének útján. Kossuth Könyvkiadó, 1973.
55. Felsőoktatás és munkaerő tervezés /Szerk.: Dr. Olajos Árpád/. Felsőoktatási Kutató Központ. Kutatási beszámolók, 1979.
56. Peccei, A. és Shonfield, A. vitája: When the Growing Has to Stop. The Observer, 1972. március 19.
57. Richta, R. és munkaközössége: Válaszúton a civilizáció. Kossuth Könyvkiadó, 1968.
58. Dr. Szakasits D. György: Magyarország és a tudományos-technikai forradalom. Kossuth Könyvkiadó, 1973.

59. Dr. Széchy Éva: A brit felsőoktatás korszerűsítési tendenciáiról. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. Információk a felsőoktatás köréből, Budapest, 1972.
60. Timár János: Foglalkoztatáspolitikánkról és munkaerő-gazdálkodásunkról. Közgazdasági Szemle, 1977. 2. sz.
61. Timár János: Oktatáspolitikai és oktatástervezés. Közgazdasági Szemle, 1980. 10. sz.
62. Tóth József: Az angol felsőoktatás rendszerének vázlata. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. Információk a felsőoktatás köréből. Budapest, 1972.
63. Szteriosz, B. - Denke Géza: A tudományos-technikai forradalom és a munkások. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.

B i r á l a t

Komár Pál: A társadalmi-gazdasági fejlődés és a közművelődés viszonyának néhány kérdése c. doktori disszertációjáról

A disszertáció - a Bevezetést követően - négy fejezetre tagolódik. A szerző az első fejezetben a közművelődés és a társadalmi-gazdasági fejlődés általános viszonyát taglalja. A második fejezetben a közoktatási rendszerek nemzetközi összehasonlítását végzi el, ezt követi a magyar közoktatási rendszer történeti fejlődésének, eredményeinek bemutatása és jelenlegi funkciózavarainak elemzése. Végül a negyedik fejezetben a közoktatás távlati fejlesztésének a társadalmi-gazdasági változásokkal összefüggő kérdéseit tárgyalja, felvázolva egy saját fejlesztési modell körvonalait is.

A Bevezetésben a vizsgált probléma indokoltságát, időszerűségét találjuk. A szerző helyesen mutat rá arra, hogy a kibontakozó tudományos-technikai forradalom nemcsak magasabb szakképzettségi szintet követel meg a jelenleginél, hanem az ember általános műveltségének, esztétikai, etikai és világnézeti képzettségének emelését is. A felgyorsult fejlődés igényli azt is, hogy a munkaerő hatékony működtetéséhez az ember tudását rendszeresen ujítsa meg élete folyamán. E követelmények megvalósítása döntő mértékben függ az oktatástól, a művelődés egyéb intézményeitől.

Az I. fejezet abból indul ki, hogy a munkaerő a gazdasági növekedés közvetlen tényezője, melynek volumene és funkcionálásának hatékonysága egyaránt döntő a továbbfejlődés szempontjából. Rámutat arra, hogy szoros kapcsolat van a gazdasági fejlettség és az oktatási infrastruktúra fejlettsége között mind történelmileg, mind adott időszakon belül.

Az oktatás rendszere és a foglalkoztatottság egyensúlya valamint strukturája szintén fontos vetületét képezi a címben jelzett problémakörnek. A kettő viszonya alapján lehet - mint ahogyan ezt a szerző teszi - a szakmai mobilitás okaira, tényezőire választ keresni.

A II. fejezet a közoktatás rendszerének bő irodalmi feldolgozását tartalmazza mind a szocialista, mind a fejlett tőkésországokra vonatkozóan. Ilyen összefüggésben mutatja be a magyar közoktatási rendszert is. Az egyes országokban jellemző megoldások alapján igyekszik rendszerezni a különböző megoldásokat, megfogalmazva mind előnyeiket, mind hátrányaikat egymáshoz képest. Különösen a pályaelágazással kapcsolatos fejtegetései érdemelnek említést. A strukturális analízis után - kifejezetten a magyar viszonyokra vonatkozóan - fogalmazza meg azokat a mai problémákat, dilemmákat, amelyek az iskola, a szakképzés és a permanens képzés viszonyában jelentkeznek.

A III. fejezet szerves folytatása az előzőnek. Precízen mutatja be a magyar közoktatás történelmi fejlődését a kapitalizmus kibontakozásától kezdődően. Az I. fejezetben megfogalmazott összefüggések alapján emeli ki a magyar közoktatás fejlődésében az általános és a specifikus vonásokat. Rámutat arra is, hogy a szocializmus társadalmi-gazdasági viszonyai milyen változásokat indukáltak ebben a rendszerben a felszabadulást követően. A fejezet második része a 70-es évek funkciózavarait elemzi, amelyeknek részben technikai-gazdasági, részben társadalmi-gazdasági, részben pedig általános társadalmi okai vannak. Helyesen állapítja meg, hogy ezek egyrésze oktatáson belüli, nagyrészt azonban oktatáson kívüli, vagyis olyan, amely nem megoldható az oktatási rendszeren belül, hanem általánosabb társadalmi-gazdasági változtatásokat igényel.

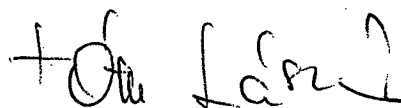
A záró fejezet szintetizáló igényű, közoktatási rendszerünk továbbfejlesztésével kapcsolatos kérdéseket, lehetőségeket, problémákat vet fel, vizsgál meg. Részben az ismert, a 70-es években készített közoktatás-fejlesztési koncepciókat elemezve és bírálva, részben egy saját koncepció fő konturjait felvázolva. Itt tér ki a közoktatás és a közművelődés viszonyának a kérdésére is. Érdeme, hogy nem szűkíti le az elemzést strukturális kérdésekre, hanem társadalmi oldalra helyezve a hangsúlyt - a realitásokat figyelembe véve - a meglévő struktúra keretei között, azt kímértékben változtatva látja a továbblépés lehetőségeit.

Összefoglalva: Komár Pál disszertációja valóban időszerű témát tárgyal. Külön kiemelendő az a jövőre orientált szemlélet, amely a jelenlegi viszonyokat is a jövő, a továbbfejlődés szempontjából értékeli. A szerző jó érzékkel emeli ki azokat a kérdéseket, amelyek a témakörön belül a leglényegesebbek. Jó rendszerező és elemzőképességről tesz tanuságot. Kiemelendő, hogy nagyon széleskörű szakirodalmi feldolgozásra építi megállapításait. Végül említésre méltó a dolgozat olvasmányossága, a világos tagolás, az olvasmányos, világos stílus.

Hiányosságként említendő, hogy nem tisztázza a közművelődés és a közoktatás viszonyát, sőt a tárgyalás során a közművelődés inkább csak a közoktatásra szűkül. Továbbá a közoktatás funkciózavarainak tárgyalása során felvetett sok jó, újszerű gondolat részletesebb kifejtése is hiányolható, különösen, ami a társadalmi-gazdasági oldalt illeti. E megjegyzés is utal arra, hogy a disszertáció egyes részeinek kidolgozottsága nem egyforma színvonalu.

A hiányosságok ellenére Komár Pál disszertációja értékes munka és megfelel a doktori értekezéssel szembeni követelményeknek. A disszertáció minősítése: "cum laude".

Szeged, 1981. május 19.

/Dr. Tóth László/
egyetemi docens

15-65/1981. bks z.

Tárgy: Komár Pál
doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr.Tóth László elvtársnak
egyetemi docens

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve . Komár Pál: A társadalmi-gazdasági fejlődés és a
közművelődés viszonyának néhány kérdése

című doktori értekezését tisztelettel felkértem, hogy azt megbirálni sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét felhívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a bírálóat elkészítése után szíveskedjék átadni tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelyezése céljából.

Szeged, 1981. máj. 13.

 J. J. J. J. J.

A kiadmány hiteles:

...shagan'ne. Al. Eve.
foelöadé

Kapták: Dr. Tóth László egy. docens.

Dr. Horuczi László tszv. egy. docens
 társbíró